

Språkvård

TIDSKRIFT UTGIVEN AV SVENSKA SPRÅKNÄMNDEN

1-2001

Innehåll

Olle Josephson Textriktighet	3
Paula Ehrnebo Minoritetsspråk: finska	4
Jonas Carlquist Sammanhang i hypertext	10
Catharina Nyström Skrivande i gymnasiet	15
Frågor och svar	20
Ulf Teleman Mig vara du	26
Allan Karker När synsvinklerne kortsletter	28
Bengt Norbrink Arbetslivets språkval	32
Lars Melin Binär språkvård	35
Noterat	41
Register till Språkvård 2000	46

Tack till: ICA-kuriren
Norstedts Ordbok AB
Prima Vista – Företagsuniversitetet AB
Sveriges Television AB
Sydsvenska Dagbladet
Upsala Nya Tidning

som ger generöst ekonomiskt stöd till
Språknämndens verksamhet.

Nya stödjande vänner är välkomna!

Textriktighet

Ack, om på vers dessa rader jag skreve, aldrig en ledarartikel det bleve. Språkvård på allvar blir ej poesi, sådan är genrernas tyranni.

Detta grötrim illustrerar ett välbekant förhållande: texter följer mycket fasta genremönster. Avviker skribenten från genremönstret förfelar texten sitt syfte; mottagarna vet inte hur de ska läsa den eller kommer inte att ta den på allvar. I kåserier, krönikor, essäer och skönlitteratur kan man leka med genremönster, men i sakprosan finns inte det utrymmet. Där är genremönstren mycket fasta. Det har t.ex. tagit många års arbete att ändra dispositionen för riksdagens utskottsutlåtanden så att förslaget nu kommer först och inte sist.

Att kunna skriva är därför att kunna textmönster. Man måste känna till typiska dispositionsmodeller, struktureringsprinciper och perspektivmarkörer för de texter man arbetar med. Det gäller inte minst arbetslivet. Var fjärde svensk arbetstagare sitter i dag minst halva arbetsdagen framför en bildskärm. Och det vi gör vid bildskärmen är egentligen ett textarbete. Vi läser, skriver och fyller på i tabeller, texter och olika slags uppställningar.

Kunskap om textmönster – textriktig-

het – är alltså minst lika viktigt som kunskap om språkriktighet. Lika ofta som vi undrar om stor bokstav, kommaterings eller stavning, så bör vi ställa oss textriktighetsfrågorna. De kan lyda så här: Har jag skrivit så att själva huvudbudskapet, det man kan kalla textkärnan, tydligt framgår och kan sammanfattas i en eller två meningar? Följer dispositionen en logik som svarar mot innehållet? Finns det en tydlig styckeindelning där varje stycke kan skrivas om till en kärnmening (som gärna kan inleda stycket)? Finns det lagom med så kallad metatext, d.v.s. ett slags läsanvisningar instoppade i texten (av typen ”vi övergår nu till ...” eller ”här ska tre orsaker tas upp ...”)?

I detta nummer av Språkvård publicerar vi två artiklar om textriktighet. Jonas Carlquist skriver om sammanhang i hypertexter, och Catharina Nyström rapporterar från en stor undersökning om gymnasisters kunskaper om textmönster. Såväl språkforskare som gymnasister vet uppenbarligen alldeles för lite om goda och dåliga genremönster. Det gäller säkert också den skrivande och läsande allmänheten.

Ställ alltså gärna språkriktighetsfrågor. Men framför allt: ställ textfrågorna!

Olle Josephson

Minoritetsspråk: finska

Sedan 1 april 2000 finns i Sverige fem officiella minoritetsspråk: finska, tornedalsfinska (meänkieli), samiska, romani och jiddisch. I Språkvård ska vi i en artikelserie ge en kortkurs i vart och ett av dem. Vi börjar med det minoritetsspråk som har flest talare i Sverige och är bäst bekant. Paula Ehrnebo är föreståndare för Sverigefinska språknämnden.

Finska språket har använts i Sverige ”sedan rikets gränser drogs”, d.v.s. i minst 800 år. När Sverige och Finland tillhörde samma rike var Stockholm, Mälardalen, Värmland, Dalarna och Tornedalen de områden där finska var mest utbredd, även om språket förekom i hela landet. Efter andra världskriget har stora finska befolkningsgrupper bildats i storstäderna och på industriorter i södra och mellersta Sverige. Även Norrbotten har en betydande finskspråkig befolkning. I Tornedalen förekommer även en annan varietet – *tornedalsfinska* eller *meänkieli* – som numera räknas som ett eget språk. Eftersom det språket kommer att behandlas i en annan artikel sägs inget mer om det här.

I Sverige används finska både skriftligt och muntligt i någon mån inom alla samhällsområden, t.ex. skola, förvaltning, massmedier. Praktiskt taget all slags text – utom lagar och författningar – skrivs även på finska. Viss lagtext finns översatt till finska. Men den viktigaste användningsmiljön är hemmet och fritiden. Antalet finskspråkiga i Sverige är

i dag uppskattningsvis 300 000.

Finskan som talas i Sverige kallas *sverigefinska* – på motsvarande sätt används benämningen *finlandssvenska* om svenskan som talas i Finland.

Allt som allt talas finska av cirka fem miljoner personer. Utom i Finland och i Sverige talas finska i Karelska republiken i Ryssland. Från mitten av 1800-talet har en kvarts miljon finnar utvandrat till Nordamerika och tiotusentals till Australien. I dag talas finska i viss utsträckning även på dessa kontinenter.

Finskan tillhör den finsk-ugriska språkfamiljen och är alltså inte ett indoeuropeiskt språk som t.ex. svenskan. De språk som är närmast besläktade med finskan är karelskan, estniskan, vepsiskan, votiskan och liviskan. Dessa språk tillhör den östersjöfinska språkgruppen, som härstammar från den yngre urfinskan (ca 1000 f.Kr.–0). Även de samiska språken tillhör finskans släktspråk. Urformen för de samiska språken härstammar från den äldre urfinskan (1500–1000 f.Kr.). Av mer avlägset besläktade språk kan nämnas ungerskan.

Två viktiga varieteter

De finska dialekterna i Finland indelas i två huvudgrupper, de västliga och de östliga. De två grupperna har utvecklats från två olika urfinska former. Ordförrådet i dessa grupper visar stora olikheter sinsemellan, men det mest markanta är skillnader i ljudstrukturen.

Dialektskillnaderna har under de senaste årtiondena utjämnats markant, men dialektala drag är ännu bevarade i de regionala talspråkliga varieteterna. Under senare tid har lokala dialekter upplevt en viss renässans: bl.a. har katekesen, nationaleposet *Kalevala* och vissa serietidningar översatts till olika dialekter och flera dialektlexikon har publicerats.

Några specifika sverigefinska dialekter finns inte. Sverigefinnar som är födda i Finland har vanligtvis bevarat utmärkande drag av sin gamla dialekt, även om många drag har utjämnats. Även barn som är födda i Sverige visar ofta tydliga drag från sina föräldrars finska dialekter.

Ljudlära

Finskan har tretton konsonantfonem och åtta vokalfonem, nämligen
konsonanter: p t d k m n ŋ s h v j r l
vokaler: i e y ø æ u o a

De olika vokalerna kan ingå i någon av de arton diftongerna: /ai au ei eu ey æi æy iu iy oi ou ui yi øi øy ie uo yø/.

Till skillnad från svenskan förekommer inte /b/, /g/ eller /f/ i ord av inhemskt ursprung. Däremot finns de i nyare lånord.

Som en allmän regel gäller att finska ord inte kan vare sig börja eller sluta med fler än en konsonant. Detta märks tydligt i äldre lånord. Finskans *ranta* är av

samma ursprung som svenskans *strand*; i det finska ordet har de två första konsonanterna i kombinationen /str/ försvunnit. Ett annat exempel är finskans *tunti* ’timme’, lån av svenskans *stund*. I yngre lånord däremot förekommer initiala konsonantkombinationer, t.ex. *kriisi* ’kris’, *prosentti* ’procent’. Ett annat undantag från den generella regeln är ljudmålande ord, t.ex. det talspråkliga ordet *prätkä* ’hoj’, ’motorcykel’. Initiala konsonantkombinationer förekommer också i vissa dialekter.

Inne i ordet kan konsonantkombinationer innehålla högst tre konsonanter, och det finns vissa begränsningar i hur konsonanter kan kombineras. Exempel på kombinationer framgår av följande ord: *hölkkä* ’joggning’, *teltta* ’tält’, *tanssi* ’dans’, *turkki* ’päl’, *tanska* ’danska’, *hurskas* ’from’.

Av konsonanterna kan endast /l/, /n/, /r/, /s/ och /t/ förekomma i slutet av ett ord, t.ex. *askel* ’steg’, *hevonen* ’häst’, *maner* ’kontinent’, *kynnys* ’tröskel’, *kevät* ’vår’.

Finskan tillämpar vokalharmoni. Det innebär att vokalerna i ett icke sammansatt ord antingen hämtas från gruppen /i e y ø/, t.ex. *kännykkä* ’mobiltelefon’, *öljy* ’olja’, eller från gruppen /i e a u o/, t.ex. *koristus* ’prydna’, *turve* ’torv’. Vokalharmonin inverkar även på böjnings- och avledningssuffixens form. Exempelvis har frågepartikeln formen *ko* eller *kö* beroende på vilka vokalerna i stammen är: *Tuletko?* ’Kommer du?’ – *Syötkö?* ’Äter du?’.

Finskans vokaler och konsonanter kan vara både korta och långa, och skillnaden mellan kort och lång kvantitet kan därigenom utnyttjas i betydelseskiljande

syfte, såväl i betonade som i obetonade stavelser. I motsats till rikssvenskan kan finskan ha betonad stavelse där både vokalen och den följande konsonanten är kort och stavelse där både vokalen och den följande konsonanten är lång. Ex.: *likaa* 'smuts' (partitiv), *likkaa* 'flicka' (partitiv), *liikaa* 'alltför mycket', *liikkaa* 'haltar' (3 sg.)

Ordets huvudbetoning ligger alltid på den första stavelsen. I långa ord kan bibe-toning förekomma, dock inte på andra eller sista stavelsen. Det är att märka att betoningen och kvantiteten inte hänger ihop: ordets första stavelse kan mycket väl vara kort, trots att huvudbetoningen ligger på den.

Ordstruktur och ordböjning

Finska ord är ofta långa, men de innehåller samtidigt mycket information. Detta förklaras av två faktorer. Finskan är relativt syntetiskt, d.v.s. den utnyttjar ordböjning där andra språk utnyttjar sats eller fraser. När svenskan använder självständiga prepositioner, t.ex. *i bilen*, har finskan kasusändelser som fogas direkt till ordstammen: *auto+ssa* 'i bilen' (bilen + i). Finskan har också ett stort antal avledningsändelser, vilket också är ett tecken på syntetiskhet.

En annan faktor är att finskans ordstruktur ofta är agglutinerande. Det innebär att grammatiska morfem fogas direkt till roten, *talo+ssa+ni+kin* 'också i mitt hus' (hus + i + min + också). I vissa fall förekommer dock växlingar i ordstammen: *katu* 'gata', *kadu+lla* 'på gatan', *katu+a* (= partitiv singular).

I jämförelse med svenskan är finskan rik på böjningsändelser. Finska nomen (substantiv, adjektiv, pronomen och räk-

neord) böjs dels i numerus, dels i kasus. Däremot finns inga ändelser för bestämd form (såsom svenskans *hus – huset*). Finskan har två numerus, singularis och pluralis. Antalet kasus däremot är betydligt större: det finns fjorton produktiva och ett par improduktiva kasus. Några exempel på centrala kasus:

talo+n 'husets' (genitiv), *talo+ssa* 'i huset' (inessiv), *talo+sta* 'ut ur huset' (elativ), *talo+on* 'in i huset' (illativ), *talo+lla* 'hos huset' (adessiv), *talo+lle* 'till huset' (allativ), *talo+na* 'såsom hus' (essiv).

Finita verb har i finskan fyra böjningskategorier: person, tempus, modus, aktiv/passiv. Verben förses med personändelser: (*minä*) *kysy+n* 'jag frågar', (*sinä*) *kysy+t* 'du frågar', *hän kysy+y* 'han/hon frågar', (*me*) *kysy+mme* 'vi frågar', (*te*) *kysy+tte* 'ni frågar', *he kysy+vät* 'de frågar'.

Finskan har två enkla tempus, presens och preteritum, och två sammansatta tempusformer, perfektum och pluskvamperfektum. Ex.:

presens: (*minä*) *kysy+n* 'jag frågar'
preteritum: (*minä*) *kysy+i+n* 'jag frågade'
perfektum: (*minä*) *ole+n kysy+nyt* 'jag har frågat'
pluskvamperfektum: (*minä*) *ol+i+n kysy+nyt* 'jag hade frågat'.

Antalet modus i finskan är fyra, och enkelt uttryckt anger de på vilket sätt talaren framställer handlingen. Ex.:

indikativ: (*minä*) *puhu+n* 'jag talar' (faktisk handling)
potential: (*minä*) *puhu+ne+n* 'jag torde tala' (möjlig handling)

konditional: (*minä*) *puhu+isi+n* 'jag skulle tala' (villkorlig handling)
imperativ: *puhu* 'tala' (2 pers. sg., befallning).

Finskans passiv uttrycker att satsens subjekt är en obestämd person, t.ex. *kysy+tä+än* 'man frågar'. Det finns alltså inte något formellt subjektorsord.

Det kan också nämnas att finskans negation är ett verb och det personböjs alltså efter subjektet i satsen, t.ex. (*minä*) *en puhu* 'jag talar inte', (*sinä*) *et puhu* 'du talar inte' etc.

Utom finita former har finskans verb också infinita former, nämligen två particip i aktiv och passiv och fyra infinitiver, av vilka en förekommer både i aktiv och i passiv form. De infinita verbformerna är besläktade med nomen och kan böjas i kasus och förses med olika suffix.

Ordförråd och ordbildning

Svenskar konstaterar ofta att finska texter är ogenomträngliga, eftersom kunskaper i t.ex. germanska och romanska språk inte underlättar förståelse av finska ord. Detta förklaras huvudsakligen av att de flesta ord i finskans allmänspråkliga ordförråd är bildade på finsk basis och att det endast finns ett fåtal s.k. internationella lånord. En annan egenskap som ofta förvånar personer med t.ex. svenska som modersmål är att finskan endast har ett pronomen för tredje person singular, nämligen *hän* 'han'/'hon'.

Det äldsta skiktet i finskans ordförråd består av ord som härstammar från det finsk-ugriska urspråket eller från ett ännu äldre urspråk, t.ex. *isä* 'fader', *polvi* 'knä'. Det finns också ord som härstammar från senare stadier av den finsk-

ugriska språkfamiljens utveckling och således är gemensamma för ett mindre antal språk, t.ex. *kylä* 'by', *voi* 'smör'. Under olika tider har en stor mängd ord lånats från andra språk; från baltiska språk har kommit bl.a. *tytär* 'dotter' och *kirves* 'yxa', från slaviska *pappi* 'präst' och *risti* 'kors'. De germanska lånen är den överlägset största gruppen, och ord har lånats därifrån under flera tusen år. Av germanska lånord kan nämnas *pelto* 'åker' (motsv. svenskans *fält*), *juusto* 'ost', *saippua* 'tvål'. Av senare datum är de skandinaviska lånen, t.ex. *kinkku* 'skinka', *tuoli* 'stol', *lyijy* 'bly'.

Finskan har också lånord från grekiska och latin. Sedan andra världskriget är engelskan det viktigaste långivarspråket. Ex. *liisata* 'leasa', *doping* 'dopning', *drinkki* 'drink'. Eftersom långivarspråkens ljudsystem ofta skiljer sig markant från finskans system genomgår lånorden för det mesta en viss anpassning; det gäller framför allt ord som används i allmänspråket. Ex. *ketsuppi* 'ketchup', *kräkki* 'crack'.

När Nya testamentet och annan litteratur översattes på 1500-talet var behovet av finska ord för de nya begreppen stort. Översättaren använde ofta svenskan som mall och bildade översättningslån, t.ex. *esikuva* 'förebild'. Detta ordbildningsätt används fortfarande.

På 1800-talet och i början av 1900-talet har ett stort antal finska ord för begrepp inom samhällslivet skapats medvetet. De flesta är bildade genom avledning, t.ex. *kirjasto* 'bibliotek' (< *kirja* 'bok'), *tiede* 'vetenskap' (< *tietää* 'veta'), *valtio* 'stat' (< *valta* 'makt').

Ordförrådet i finskan i Sverige är i grunden detsamma som i standardfins-

kan, även om egna sverigefinska benämningar bildas för att beskriva specifika svenska begrepp, t.ex. *maakäräjät* 'lands-ting', *vakuutuskassa* 'försäkringskassa', *rahaostoeläke* 'premiepension'.

I dagens finska utnyttjas huvudsakligen tre sätt att utöka ordförrådet: sammansättning, avledning och lån. Genom sammansättning har cirka 80 % av senaste årens nyord bildats. Ex.: *maitosokerihäiriö* 'mjölksockerstörning', *hanaolut* 'kranöl', *lattiakanala* 'golvhönshus' (där hönsen går fria).

Antalet avledningsändelser i finskan är närmare två hundra. Även om många av dem i dag är lågfrekventa eller improduktiva, är avledning ett vanligt ordbildningssätt. Genom avledning kan man bilda ord som passar in i finskans ljudsystem och som är lätta att förstå, t.ex. *heräämö* 'uppvakningsrum', *ajastin* 'timer', *huuhde* 'sköljmedel'. Genom att utnyttja olika avledningsändelser kan små betydelseskilnader och -nyanser lätt uttryckas. Ex.: *suurennus* 'förstoring', det att förstora, *suurennos* 'förstoring, resultat av förstoring'.

Syntax

Finskan har relativt fri ordföljd, men basordföljden är subjekt – predikat – objekt. Eftersom objektet oftast får en kasusändelse, är ordföljden inte viktig för identifiering av satsdelar. Med ordföljden kan i stället skillnaden mellan det kända och det nya uttryckas – det kända står i början av satsen. Ordföljden kan också användas för fokusering.

S.k. ja/nej-frågor uttrycks genom en frågepartikel: *Tuletteko huomenna?* 'Kommer ni i morgon?'

Skrift

Det är lätt att stava på finska. Utgångspunkten i finskans ortografi är att varje fonem motsvaras av en och bara en bokstav. Eftersom det löpande talet på standardfinska har relativt lite av assimilationer och reduktioner, ligger ofta uttal och stavning nära varandra. Fonemet /ŋ/ saknar dock ett eget skrivtecken, det skrivs med *ng* (*langan* 'tråds') eller med *n* (framför *k*, t.ex. *lanka* 'tråd'). Långa ljud, såväl vokaler som konsonanter, betecknas med dubbla bokstäver både i betona-de och obetonade stavelser.

En skriftlig form av finskan, som baserade sig på Åbotraktens dialekt, användes i viss mån redan före reformationen, men det finska skriftspråket skapades egentligen under första hälften av 1500-talet. Det var biskop Mikael Agricola som hade i uppdrag att skapa finsk-språkiga texter till kyrkans behov. Han använde den existerande skriftliga språkformen, men för att underlätta mer allmän förståelse använde han även ord och element från andra dialekter.

Utvecklingen av ett finskt förvaltnings-språk inleddes då en översättartjänst för finska språket inrättades vid Kansli-kollegiet i Stockholm på 1730-talet.

Skriftspråket byggde på västliga dialekter, men i början av 1800-talet uppstod en tvist om de olika dialekternas ställning i finska skriftspråkets utveckling. Det då nygrundade Finska litteratursällskapet gav sitt stöd till Elias Lönnrot, då denne sammanställde det finska nationaleposet *Kalevala*. Där använde Lönnrot i stor utsträckning ord från de östfinska dialekterna. Därmed avtog tvisten om dialekterna i det finska skriftspråkets utveckling.

Ortografen stabiliserades i huvudsak på 1800-talet, även om ett visst justeringsarbete har pågått kontinuerligt. Ett av de senaste ställningstagandena har berört övergång från *š* till *s*, t.ex. *šekki* – *sekki* 'check', *hašis* – *hasis* 'hasch'.

Några fraser och uttryck

Hej!	<i>Hei!</i>
Hej då!	<i>Hei sitten!</i>
Mitt modersmål är finska.	<i>Äidinkieleni on suomi.</i>
Jag förstår inte finska.	<i>En ymmärrä suomea.</i>
Jag bor i Sverige.	<i>Asun Ruotsissa.</i>
Var så god!	<i>Ole hyvä!</i>
Tack!	<i>Kiitos!</i>
Ett, två, tre, fyra, fem, sex, sju, åtta, nio, tio: <i>Yksi, kaksi, kolme, neljä, viisi, kuusi, seitsemän, kahdeksan, yhdeksän, kymmenen.</i>	
Jag är hungrig.	<i>Minun on nälkä.</i>
Vad är klockan?	<i>Paljonko kello on?</i>
Kan jag få din e-postadress?	<i>Saisinko sähköpostiosoitteesi?</i>
Har du någon hemsida?	<i>Onko sinulla kotisivu?</i>
Det är bra att kunna många språk.	<i>On hyvä osata montaa kieltä.</i>
Svenska språk-nämnden	<i>Ruotsin kielilautakunta</i>

Hjälpmedel

- Cantell, Ilse m.fl. (1995), *Suomi – ruotsi opiskelusanakirja* (Finsk-svensk skolordbok). WSOY.
- Hormia, Osmo (1978), *Finska dialekter. En översikt*. Liber Läromedel.
- Högländer, Sari & Vehkanen, Marjut (2001), *Finskan – lättare än du tror* (lärobok i finska). Edita.
- Karlsson, Fred (1976), *Finskans struktur*. Liber Läromedel.
- Karlsson, Göran (1982–87), *Stora svensk-finska ordboken 1–3*. Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.
- Koivusalo, Esko & Piehl, Aino (1997), *Finska språket*, i Karker, Allan m.fl.(red.). *Nordens språk*. Novus Forlag, Oslo.
- Källström, Roger (1985), *Finska. En kontrastiv beskrivning*. Skriptor.
- Romppanen, Birgitta m.fl. (1997), *Stora finsk-svenska ordboken 1–2*. WSOY.
- Sarantola, Anja – Sarantola, Tauno (1995), *Ruotsi – suomi opiskelusanakirja* (svensk-finsk skolordbok). WSOY.
- Svensk-finskt lexikon* (1995), Lexin. Lexikon för invandrare. Norstedts.
- Sverigefinska språknämnden arbetar sedan 1975 med vård och utveckling av finska språket i Sverige. Nämnden svarar på frågor om finska språket, finsk terminologi m.m.

Sammanhang i hypertext

Vi letar upp en webbplats på datorn, klickar på länkar och hoppar fram och tillbaka. Den text vi då läser kallas *hypertext*. Den har inte början och slut utan hänger ihop på många olika sätt på en gång. Hur ska läsare och skribenter få sammanhang i hypertexter? Jonas Carlquist, textforskare vid Stockholms universitet, överblickar vad vi vet i dag om struktur och samband i hypertexter.

År 1945 skrev Franklin D. Roosevelts vetenskaplige rådgivare Vannevar Bush en uppsats med titeln *As We May Think*. Ett av de stora problemen i efterkrigstidens Amerika var enligt Bush att människans kunskapsfrämjande redskap hade avancerat fortare än själva kunskapsprocessen. Tillgången till kunskap var enorm, men den var alltför svår att hitta. Bush föreslog därför att man skulle skapa en maskin – Memex – som närmast kan beskrivas som hälften mikrofilmsprojektor, hälften datamaskin (Johnson 1997, s. 117). Memex skulle vara uppbyggd kring antingen ett logiskt sorterat index eller ett semantiskt nätverk för att underlätta sökning. Användaren skulle kunna lägga till kommentarer och marginalnoter, samt kunna länka separata objekt till varandra. Den apparat som Bush tänkte sig påminner i mångt och mycket om det som vi idag kallar för *Internet*, och följaktligen brukar Memex ses som den första beskrivningen av webben (Walker 1998, s. 5).

Memex blev aldrig förverkligad, däremot övertogs tankarna av sociologistudenten Theodor H. Nelson, som under ett

studieprojekt i datorvetenskap myntade termen *hypertext* (1965). Därmed avsåg han ungefär ickesekventiell representation av idéer, d.v.s. idéerna presenteras inte den ena efter den andra, utan mer som en tankekarta. Hypertext skulle vara det drivande verktyget i Nelsons vision *Xanadu*.

Nelsons *Xanadu* är i stort sett vårt Internet även om *Xanadu* var mer utvecklat; i *Xanadu* var t.ex. också copyrightfrågor lösta. Efter *Xanadu* har termen *hypertext* utvidgats till att innefatta flera datorapplikationer, t.ex. interaktiva böcker, encyklopedier, referenslexikon, men också ljud, bild, film m.m.

I *Encyclopædia Britannica* (<http://www.britannica.com>) definieras hypertext som elektroniska förbindelser som länkar relaterad information för att en användare enkelt skall få tillgång till den. Hypertext tillåter användaren att välja ett ord från en text – t.ex. genom att klicka på det – och därigenom få tillgång till andra dokument som innehåller ytterligare information som har att göra med det valda ordet.

Hypertext och språkvetenskap

Men vad innebär hypertext för språket? Vad säger språkvetenskapen om hypertext? Jag har jag sökt på Internet efter kombinationer av termerna *hypertext*, *lingvistik* och *språk*. Visst får man träffar; på sökmotorn *Altavista* mer än 9 000 stycken. Bland träffarna finner man institutioner för datalingvistik, onlinetidsskrifter, onlineartiklar, kurser etc. Men egentligen hittar man väldigt lite matnyttigt. Forskningsfältet finns men verkar inte ha plöjts upp. Ett problem är, enligt den norske lingvisten Martin Engebretsen, att vi fortfarande inte har svar på grundläggande frågor: Hur läser man en hypertext? Hur mycket av budskapet når fram? Hur skriver man en effektiv hypertext? Engebretsen (2000, s.100) efterlyser en utförlig språklig beskrivning av en hypertext.

Går man igenom de språkvetenskapliga undersökningar som diskuterar hypertext finner man att forskarna gärna placerar sig i ett gränsområde mellan språk och litteratur. Först och främst diskuteras hur hypertextdokument binds samman till en enhet (se exempelvis Ricardo 1998, Green 1999), sedan hur man läser och skriver hypertext (Barnes 1994), för vilka syften vi kommunicerar med hypertext (Fowler 1995) och hur den hypertextuella strukturen ser ut (Park 1998). När det gäller svensk forskning kan nummer 2–3 av tidskriften *Human IT* (2000) nämnas, ett temanummer kring språk och IT.

Språkvetenskaplig forskning om hypertexter befinner sig alltså i sin linda. Otaliga undersökningar väntar på att göras. Det hitintills mest utvecklade

forskningsfältet rör textbindningen i hypertexter: hur knyts olika länkar till varandra i hypertexter? Det handlar resten av denna artikel om.

Länkar som sambandsmarkörer

Ett av Internets stora problem är att guida användaren. Det gäller att lära sig att inte gå vilse i informationsmassan. Det är mycket lätt för surfare att klicka sig vidare via länkar så att man till sist hamnar i någon avkrok av cyberrymden. Går man t.ex. in på Apotekets webbplats (<http://www.apoteket.se>) räcker det med ett enda klick (på länken *catwalk*) så har man hamnat hos ett IT-företag i stället. Råkar du klicka på en av Aftonbladets (<http://www.aftonbladet.se>) annonser så hamnar du hos annonsören.

För att få kontroll över sitt surfande måste man lära sig att se de landmärken som Internet förmedlar. Det gäller t.ex. att läsa ut information av Internetadressen eller att tolka sidemblem (företagslogotyper, återkommande animeringar m.m.) och liknande, så att man kan lokalisera sig. Webbens ickesekventiella struktur är främmande för användaren, som är van vid att vi bygger upp vår verklighet kring logiskt ordnade texter. Hypertext tonar ned avståndet mellan läsare och text, d.v.s. hypertext står genom länkningen för en viss del av läsningen (den tar hand om associeringen). Texten blir således på sätt och vis något aktivt, i stället för bara ett passivt objekt. Relationen mellan hypertext och läsare blir ett slags dialog. Vi tolkar normalt en länk i en text som en relevant utveckling av texten eftersom den är markerad. Härigenom ger länkarna liv åt informationsflödet

och blir en del av textens betydelse.

Att läsa hypertext kan beskrivas som ”zappläsning”. Man hoppar mellan olika dokument, mellan olika tillämpningsprogram. För att vårt zappläsande skall bli effektivt krävs att länkarna skapar mening både före och efter det att vi klickar på dem. De måste vara så konstruerade att de hjälper oss att utföra en tolkning.

Länkarna är sambandsmarkörer i hypertext. Inom den del av språkvetenskapen som sysslar med vanliga texter, textlingvistik, har man analyserat och beskrivit olika sambandsmarkörer som anger t.ex. tid, orsak eller avsikt. På liknande sätt kan man klassificera länkar i hypertext. Här följer några exempel, de flesta från en undersökning som jag håller på med om Apotekets webbplats (de kursiverade orden återger alltså den länk man ska klicka på):

- Temporala länkar (anger tid): *next* eller *läs mer*
- Kausala länkar (anger orsak): *Det kliar. Vad kan det vara?*
- Argumenterande länkar (anger argument, motivering): *Bra att veta om rökning*
- Specificerande länkar: *Män och urinvägsinfektion*
- Spatiala länkar (anger rum): *Giftinformationscentralen* (som länkar från Apotekets webbplats till ett annat ”rum” på Internet)
- Adversativa länkar (anger motsats): *Om du inte tål maten*
- Finala länkar (anger avsikt): *Undvik att få hål* (om karies)
- Konsekutiva länkar (anger konsekvens): *När någon får ett anfall* (om epilepsi).

Detta är bara några exempel på att traditionell textlingvistisk metod är möjlig att tillämpa på hypertextlänkar om man vill förstå de textuella bindningarna. Sådana undersökningar är sannolikt också värdefulla för förstärkelsen av tankefigurerna bakom hypertextlänkar. Vilka textbindningstyper som dominerar beror givetvis på webbplatsens syfte och mål. Apotekets webbplats vill t.ex. informera och förebygga, så på den blir specificerande, temporala och finala länkar vanliga.

Hypertexter följer dock inte alltid det traditionella textbindningsmönstret utan man möter även länkar där sambandsmarkörer inte håller vad de lovar. När jag t.ex. klickade på länken *Sakic kliver fram* på Aftonbladets webbplats kom jag till ett dokument med rubriken *Anonym svensk bakom Floridaseger*. Relationen mellan länk och måldokument var således inte klar, och jag kände mig lurad av informationen. Ett annat vanligt exempel på att textbindningen fallerar på Internet är när länkens målsida visar sig vara obefintlig och man möts av meddelandet *HTTP Error 404*.

Helhetsmönster

Man kan också analysera olika hypertexters uppbyggnad som helhet. Internet uppvisar många olika typer av hypertextstrukturer vilka alla har sina syften och sin lämplighet. Mark Bernstein har i ett ofta citerat arbete (1998) definierat återkommande mönster för hypertexter. Bernstein menar att den *cykliska* strukturen är mycket vanligt förekommande. Här återvänder användaren hela tiden till en nyligen besökt nod. Man utgår från en samlingspunkt varifrån man gör utflykter, och efter varje utflykt återkommer

man till denna punkt. Genom samlingspunkten fokuserar man ett tema som sedan utvecklas på olika sätt vid de olika utflykterna. Typexemplet för denna struktur är en så kallad webbring (se t.ex. Svensk Friidrotts Webbring: <http://www.frid.org/SwedAth.html>).

En annan frekvent struktur är den s.k. *kontrapunkten*. Här växlar två olika röster. Man kan se strukturen som en fråge- och svarsspalt. Hit förs bl.a. gästböcker (t.ex. gästboken för Riksorganisationen för UFO-Sverige, <http://www.ufo.se/guestbook>), men också många FAQ-sidor (*Frequently Asked Questions*, t.ex. Telenordias sida Frågor och svar, <http://support.telenordia.se/tninet/faq>).

En tredje typstruktur är den s.k. *spegelvärlden*. Också denna struktur påminner om en dialog mellan olika noder. Jämfört med kontrapunkten inför spegelvärlden ett annorlunda, kontrasterande perspektiv, något som utnyttjas när ett centralt tema skall utvecklas eller ifrågasättas. Ett exempel är när webbtidningar låter läsarna diskutera en krönika eller en ledare (t.ex. på tidningen Metros webbplats, <http://stockholm.clubmetro.com>). Krönikeförfattarens åsikter kontrasteras av läsarnas inlägg.

Den fjärde strukturen som Bernstein tar upp är *snårskogen*. Användaren möts här av en mångfald länkar som inte anger tillräckligt med ledtrådar för att guida läsningen. Detta har säkert alla Internet-användare mött någon gång, och snårskogen brukar vara ett tecken på att webbplatsen är under omarbetning eller oprofessionellt utformad. Ofta kan s.k. portaler (t.ex. <http://www.passagen.se>) ses som en snårskog. Från portalens huvudsida kan man länka sig vidare till

en stor mängd webbplatser som inte behöver ha något att göra med varandra.

En femte struktur är *träddiagrammet* (Bernstein kallar strukturen för en sil – *sieve* – vilket kanske inte är en alltför lyckad metafor) där ingångssidan är stammen. Ju högre upp och längre ut bland grenarna man kommer, desto fler vägval kan göras. Ett exempel på en webbplats som är uppbyggd efter denna struktur är Yahoos söksida (<http://www.yahoo.se>). Här kan användaren enkelt hitta alltmer specificerade ämnesrubriker för sin sökning. (Strukturen kan liknas vid vad semantikforskare kallar ett hyperonymförhållande.)

Den sjätte strukturen är *montaget* där flera fönster öppnas samtidigt i webbläsaren. De stöder alla huvudtemat, men med olika infallsvinklar. Strukturen används ofta på museernas webbplatser där man virtuellt kan gå runt bland samlingarna. Den är också vanlig för presentationer på cd-rom – en annan hypertextuell lagringsform. Ytterligare ett exempel som också bygger på montagestrukturen, är TITUS (*Thesaurus Indogermanischer Text- und Sprachmaterialien*) innehållsriska webbplats som utgör en databas för indogermanskt text- och språkmaterial (<http://titus.uni-frankfurt.de>).

Nödvändig kunskap

Att kunna se hur en webbplats och länkar hör ihop, hur de sammanfogas, hur de tillsammans skapar en helhet är viktigt för den som vill analysera webbplatsen som en text. Vilka strukturer som väljs för en viss hypertext är sannolikt inte godtyckligt. I stället styrs valet troligen av dolda föreställningar om genrer, av sändarens syfte m.m. För mottagaren – använd-

daren – är det avgörande att kunna tolka strukturen och länkarnas betydelse för att kunna tillgodogöra sig informationen. Har vi inte denna kunskap är risken uppenbar att vi går vilse, och vårt surfande blir ineffektivt och tidskrävande.

Det är alltså nödvändigt för textforskare att hitta verktyg för att analysera informationsstruktur, textbindning etc. på webbplatser. Vi måste förstå att traditionella språkvetenskapliga metoder inte räcker utan måste utvecklas och förändras innan vi kan säga något allmängiltigt. Hypertexter är barn av ett nytt medium. Även om de inte skapades i det digitala mediet, så är det i detta medium som hypertexten blir en faktor att räkna med. Hypertext tillhör i dag vår vardag, och vi måste lära oss att lära oss utnyttja den på effektivt sätt för våra olika syften, vare sig vi är producenter eller mottagare.

Litteratur

- Barnes, Sue (1994), *Hypertext Literacy. Interpersonal Computing and Technology*. Pennsylvania State University. (<http://jan.ucc.nau.edu/~ipct-j/1994/n4/barnes.txt>, nedladdades 2000-10-31.)
- Bernstein, Mark (1998), Patterns of Hypertext. *HyperText* 98. Pittsburgh. (<http://www.acm.org/pubs/contents/proceedings/hypertext/276627>, nedladdades 2000-10-31.)
- Bush, Vannevar (1945), As We May Think. *The Atlantic Monthly, July*. New York. (<http://www.theatlantic.com/unbound/flashbks/computer/bushf.htm>, nedladdades 2000-11-07.)
- Engebretsen, Martin (2000), Hypertekst. En kritisk introduksjon. *Norsk Lingvistisk Tidsskrift* 18:1. Oslo.

Fowler, Robert M. (1994), How the secondary orality of the electronic age can awaken us to the primary orality of antiquity or what hypertext can teach us about the Bible. *Interpersonal Computing and Technology*. Pennsylvania State University. (<http://jan.ucc.nau.edu/~ipct-j/1994/n3/fowler.txt>, nedladdades 2000-10-31.), (<http://jan.ucc.nau.edu/~ipct-j/1996/n2/gibson.txt>, nedladdades 2000-10-31.)

Green, Stephen J. (1999), Lexical Semantics and Automatic Hypertext Construction. *ACM Computing Surveys* 31. (http://www.cs.brown.edu/memex/ACM_Hypertext_Testbed/papers/48.html, nedladdades 2000-10-18.)

Johnson, Steven (1997), *Interface Culture. How new technology transform the way we create and communicate*. New York.

Nelson, Theodore H. (1965), A file structure for the Complex, the Changing and the Indeterminate. *Proceedings of the 20th National Conference*. New York.

Park, Seongbin (1998), Structural Properties of Hypertext. *HyperText* 98. Pittsburgh. (<http://www.acm.org/pubs/contents/proceedings/hypertext/276627>, nedladdades 2000-10-31.)

Ricardo, Francisco J. (1998), Stalking the Paratext: Speculations in Hypertext Links as a Second Order Text. *HyperText* 98. Pittsburgh. (<http://www.acm.org/pubs/contents/proceedings/hypertext/276627>, nedladdades 2000-10-31.)

Walker, Jill (1998), *Hypertextual criticism. Comparative readings of three web hypertexts about literature and film*. Hovedoppgave ved seksjon for allmenn litteraturvitenskap, Universitetet i Bergen.

CATHARINA NYSTRÖM

Skrivande i gymnasiet

Dagens gymnasister lär sig skriva faktaredovisningar, utredningar, berättelser och recensioner. Det räcker inte för mötet med vuxen-världen. De får för liten övning att skriva utredande och resonerande. Och framför allt skaffar de sig inte redskap att tala om texters syften, sammanhang och struktur. Catharina Nyström, som forskar vid Uppsala universitet om elevers skrivande, redovisar resultatet av en stor undersökning.

I skolan ska man lära sig skriva, och det är en färdighet som man bäst förvärvar genom att öva. Att ofta återkommande övning är vägen till framgång i detta avseende, det tycks de flesta vara överens om. Men *vad* ska man skriva när man övar sin skrivförmåga? Skolskrivandet formar säkert elevernas syn på både skrivprocess och normer för kvalitetsbedömning. Mot den bakgrunden framstår valet av texter som en central del av skrivundervisningen.

Vad är det då eleverna skriver under sin skoltid? Den frågan har jag försökt att besvara i min doktorsavhandling *Gymnasisters skrivande. En studie av genre, textstruktur och sammanhang*. Här ska jag kort beskriva gymnasisters skrivrepertoar, så som den presenteras i avhandlingen, och något beröra ett par skrivpedagogiska frågor som undersökningsresultatet väcker.

Läsåret 1996/97 samlade jag in drygt 2000 gymnasisttexter från ett urval skolklasser. Eleverna fick själva välja ut fem texter bland alla texter de producerat under ett års tid. För att urvalet så

väl som möjligt skulle representera gymnasieskolan, valde jag skolor på fyra små och fyra större orter i olika delar av landet. De sammanlagt 25 klasser som ingår i undersökningen representerar åtta olika studieprogram.

Det är stor skillnad mellan olika klasser i undersökningen. Vad eleverna tycker är roligt att skriva och känner sig nöjda med har påverkat textmaterialet i hög grad. I undersökningsmaterialet ingår därför även ett urval texter som skrivits som gemensamma skrivuppgifter för alla klasser, nämligen texter från det nationella provet i svenska. Jag intervjuade också en mindre grupp av de gymnasister som ingått i undersökningen.

Välbekanta genrer

Eleverna verkar skriva de mest skiftande texter: kåserier, ärendebrev, tidningsnotiser, labbrapporter, dikter och svar på frågor. Totalt identifierade jag 33 olika genrer i materialet.

Den samlade mångfalden hänger dock samman med att texterna repre-

senterar inte bara olika klasser utan också olika skolämnen och dessutom visst fritidsskrivande. Om man begränsar perspektivet till enbart skolskrivandet är inte mångfalden längre så påfallande. Mer än 50 procent av de insamlade skoltexterna kan nämligen kategoriseras i fyra genrer: berättelse, bokrecension, utredande uppsats och faktaredovisning. De tre förstnämnda hör hemma i svenskämnet, medan faktaredovisningen huvudsakligen skrivs i andra skolämnen. Alla fyra genrerna förekommer i stort sett på samtliga studieprogram i undersökningen, vilka annars i många stycken har ganska skilda skrivkulturer.

De dominerande genrerna vittnar om att eleverna i stort sett håller sig till samma slags texter under skoltiden. Berättelsen är väl den allra första text som elever skriver, i regel ganska tidigt under skoltiden. Också bokrecensionen introduceras tidigt under skollåren; i många mellanstadieklasser är den en populär skrivuppgift. Faktaredovisningen, vanligen ett ganska okomplicerat återgivande av faktauppgifter, kan kanske bäst förstås som en utveckling av de texter som de yngre skolbarnen skriver när de bedriver ”forskning”. Av de fyra mest frekventa genrerna är det bara svenskämnets klassiska utredande uppsats som inte direkt har någon motsvarighet i grundskoleskrivandet.

Faktainläring och inlevelse

Tanken att skrivande kan befrämja inläring i alla ämnen verkar har fått fäste i skolan under de senaste åren, för skrivandet är väl spritt över olika skolämnen. Även om svenskämnet

dominerar undersökningsmaterialet med 77 procent av de inlämnade skoltexterna så förekommer texter från ganska många skolämnen. Störst är andelen från ämnet historia. Också naturkunskap, samhällskunskap och religionskunskap är väl representerade.

Också de ämnen som kallas karaktärsämnen, alltså de som är specifika för de olika studieprogrammen, är representerade i textmaterialet. Eleverna på Barn- och fritidsprogram redovisar i själva verket flera texter från sina karaktärsämnen än från svenskämnet. Många elever får alltså en betydande del av sin skrivträning i andra miljöer än i svenskklassrummet.

Faktaredovisningen är den genre som oftast förekommer i de här skolämnena. Genren karaktäriseras närmast av avsaknad av speciella kännetecken. Avsändarjaget är ofta helt osynligt; eleverna själva framträder alltså inte med någon personlig reflektion eller med synpunkter på stoffet. Texten börjar i regel utan tydlig inledning och slutar på motsvarande sätt utan avrundning. Så här rakt på sak inleds t.ex. en faktaredovisning i historia:

Under slutet av 1300-talet var Hansan en stark ekonomisk makt i Norden. De Tyska staterna expanderade. De fick ökat inflytande i den svenska politiken. Stormaktskretsarna i Sverige gjorde uppror mot Magnus Eriksson och stödde tyskarna. Tyskarna intog Stockholm och Albrecht av Mecklenburg sattes på den svenska tronen.

Avsikten med de här texterna är främst att redovisa faktakunskaper för läraren. Utformningen är av underordnad betydelse,

och resultatet blir i regel ren faktauppräknings. Fakta presenteras i en logisk ordning men sätts oftast inte i samband med någon övergripande strukturerande fråga. Den redovisande karaktären syns ofta redan i rubrikerna: *Drottning Margarete*, *Vietnamkriget* eller *Medeltida litteratur*.

Faktaredovisningarna är av allt att döma en väsentlig del av skrivarbetet i gymnasieskolan. Genren är inte bara en av de mest frekvent förekommande, den genererar också mycket långa texter, inte sällan en bra bit över 1 000 ord. Mycket energi läggs alltså ned på de här texterna. Det är därför beklagligt att faktaredovisningen som genre så dåligt utnyttjar de möjligheter som finns till resonemang, argumentation och en mer genomarbetad strukturering av texterna.

Alla texter är förstås inte faktaredovisningar. Berättelser må vara vanligast inom svenskämnet, men de har också spritt sig till andra ämnen. Oftast är syftet att ge eleverna möjlighet att leva sig in i andra människors situation. Så tolkar jag t.ex. en grupp berättelser där uppgiften varit att skildra en människa i något slags livskris.

Svenskämnets dilemma

Gentemot svenskämnet har faktiskt de övriga skolämnena en fördel när det gäller att organisera goda skrivtillfällen. De har tillgång till autentiska skrivtillfällen där texterna ska fylla ett faktiskt syfte, nämligen att redovisa att eleven inhämtat faktakunskaper. Svenskämnet brottas i stället med uppgiften att få eleverna att öva skrivande, och måste ofta organisera skrivuppgifter där syftet är konstruerat.

Också svenskämnet har förstås ett sakinnehåll, och samtliga skolämnen borde därmed ha samma möjligheter att organisera goda skrivtillfällen utifrån ämnets stoff. Det verkar emellertid som om man i svenskämnet utnyttjar denna möjlighet dåligt. Många texter som redovisas från svenskämnet handlar om ”vad som helst”: häxor, närsamhället, jultraditioner eller narkotika. När svenskämnets innehåll berörs i texter är det nästan uteslutande litteratur som behandlas. De texter som handlar om språk, t.ex. runor eller barns språkutveckling, är lätt räknade i materialet.

Genremässigt karaktäriseras svenskämnet av en stor andel diskuterande texter. Framför allt skrivs utredande uppsatser och bokrecensioner. I de utredande uppsatserna behandlas de mest skilda ämnen. Att skrivuppgifterna här ger utrymme för annat än att återge fakta syns i rubrikerna. *Skogsvård – förr och nu*, *Barnidrott i Kina och Sverige* och *Musiken i mitt liv* är titlar som vittnar om jämförelse eller personlig reflektion, och därmed om viktig träning av vad som brukar kallas den diskursiva skrivförmågan.

Bokrecensionen är också den en diskursiv text, åtminstone som vi är vana att möta den, på tidningarnas kultursidor. I sin skolform kan dock recensionen ha betydande berättande inslag, eftersom handlingsreferatet tar stort utrymme. Recensionen är ofta strikt organiserad, med lätt urskiljbara avdelningar, där varje avdelning verkar svara mot en fråga i en given instruktion. Det tycks som om eleverna, trots många års vana vid att skriva recensioner, inte riktigt lyckas utforma dem som självstän-

diga texter. Så här skriver t.ex. en elev efter läsningen av *Sandmannen*:

Boken handlar om Nathanael, när hans far blir mördad av "Sandmannen".

Nathanael vill hämnas på något sätt, men Klara, en syster till honom försöker övertyga att det inte var "Sandmannen" som dödade fadern. [...]

Nathanael dör i slutet av ett högt fall. Han styrs på något sätt av "Sandmannen". Boken innehåller också en massa funderingar kring livet, hämnaden och en massa dunkla krafter.

Budskapet i boken har jag inte hittat. Det finns ingen speciell budskap i boken. Författaren vänder sig till alla människor.

Svårigheterna att utforma recensionerna som självbärande texter kan ha olika förklaringar. En förklaring är den dubbla kommunikationssituation som uppstår då man skriver tidningstexter i skolan. En text som skrivs i skolan, med läraren som främsta mottagare, men som är tänkt för en mera allmän publik, kommer ju per definition att regleras av två delvis motstridiga kommunikativa situationer. Den elev som då skriver i uppenbar dialog med en given instruktion räknar med en läsare som känner till instruktionen och som själv kan fylla i eventuella luckor i framställningen. Det är strängt taget en anpassning till den verklighet som råder, med läraren som den primära läsaren. Det ger dock knappast den träning att utforma självständiga texter som läraren säkert avsett.

Ämnessamverkan

Berättelseskivandet har en stark ställning i gymnasieskolan. Men berättelserna är inte jämnt fördelade över studieprogram. Vanligast är berättandet bland de elever som följer El- eller Energi-programmet, där 47 procent av texterna är av berättande typ. På Naturvetenskapsprogrammet utgör det däremot blygsamma 13 procent av de insamlade texterna. En förklaring kan vara att berättelsen är väl inövad, vilket underlättar för eleverna på El- och Energi-programmet som totalt sett skriver relativt lite och alltså har att kämpa med ett större skrivmotstånd.

Utbredningen av berättelseskivande är inte oproblematiske. Det kan tränga ut ett mera diskursivt skrivande. Resonemanget om faktaredovisningarna ovan visar att texter som skulle kunna vara diskursiva, resonerande, inte blir det, eftersom man nöjer sig med att räkna upp fakta. I själva verket har många diskursiva texter betydande inslag av berättande text. Recensionen har redan nämnts, men också flera provtexter visar samma mönster. Ibland kan det diskursiva inslaget inskränka sig till en ram kring en exempelberättelse som får illustrera det problem som ska diskuteras. Så är det t.ex. i det brev till potentiella husdjursköpare som börjar så här:

När du tänker skaffa husdjur så är det väldigt viktigt att du sätter dig ned och tänker igenom det hela.

Låt oss ta ett exempel:

Kalle tänker skaffa en hund, en helt vanlig sällskapshund. Han bor i ett hyreshus så hunden kommer att vara inne mycket, det måste han ta hän-

syn till. Kalle är allergisk mot korthåriga hundar så då måste han skaffa en långhårig.

Det är frestande att se den här skrivstrategin som ett försök att lösa en skrivuppgift man inte riktigt har tillräckliga verktyg för.

Man skulle önska sig en intensivare träning av utredande och förklarande skrivande i gymnasieskolan. Faktaredovisningarna ger stora möjligheter. Det finns alltför mycket att vinna på samverkan över ämnesgränserna för att dessa skrivtillfällen ska ödas på ensidigt faktauppräknande.

Samtal om texter

Man kan omöjligen ha ambitionen att skrivundervisningen i gymnasieskolan ska ge eleverna kunskap om var och en av de genrer de kan komma att stöta på i yrkes- och privatliv efter avslutad skolgång. Därtill är vår värld alltför full av texter och eleverna i gymnasieskolan på väg i alltför olika färdriktningar. Vad lärarna i stället kan vinnlägga sig om är att försöka förse eleverna med strategier som är användbara i mötet med nya texter och nya genrer.

Mötet med en ny genre är mindre svärbemästrat om man har kunskap om texter. Man bör rent allmänt känna till hur texter är uppbyggda men också ha specifik kunskap om vissa genrer, så att man har klart för sig att variation mellan olika slags texter inte är slumpmässig utan styrs av kommunikativa förutsättningar. Vid sidan av skrivandet skulle man alltså önska att eleverna fick tala om texter, både om sina egna och andras, för att vänja sig vid att se strukturer i texterna.

Sådana samtal är alltför sällsynta i skolan idag. I mina intervjuer hade eleverna svårt att konkret beskriva kvaliteter och svagheter i sina egna texter och likaså att berätta om sina egna skrivprocesser. De är helt enkelt inte vana vid att reflektera över sina texter och sitt skrivande på det sättet.

Svenskämnets skrivande är möjligen en bidragande orsak. Eleverna skriver mycket sällan om språk, och det kan förstås leda till slutsatsen att språk är något man använder, inte något man lär sig något om. Det är synd om skrivundervisningen till följd av detta inskränker sig till textproduktion. Redan ganska enkla samtal om skrivande kan bidra till att elever öppnar ögonen för texter på ett sätt som de kan ha stor nytta av i sin fortsatta skrivverksamhet.

Litteratur

Nyström, Catharina (2000), *Gymnasisters skrivande. En studie av genre, textstruktur och sammanhang*. Skrifter utgivna av Institutionen för nordiska språk 51. Uppsala.

Nyström, Catharina (2000), "Det var äkta känslor det" – om gymnasieelevers värdering av texter. Under utgivning i *Språk och stil* NF 10.

Frågor och svar

Vad är *manuell*?

Jag har en fundering om ordet *manuell*. Ursprunget är för mig ganska klart, latinets *manus* som betyder 'hand', och i min ordbok står det "som görs för hand". Men jag har lite invändningar och frågor: Måste man göra det för hand för att det skall anses som manuellt? Eller kan man förklara *manuell* som motsatsen till *automatisk*? Skulle jag alltså kunna använda ordet *manuell* för att beskriva en cykel i motsats till en motorcykel? På samma sätt undrar jag om de gamla trampsymaskinerna är manuella symaskiner, till skillnad från de automatiska, eldrivna? Ännu ett exempel: Om ens miniräknare (som är automatisk) går sönder, så kan man använda frasen "jag får räkna ut det manuellt". Men det är ju hjärnan som gör jobbet och inte händerna (även om man använder händerna för att ställa upp talen på ett papper).

Sandman

Svar: Ordet *manuell* är ett intressant exempel på ord som kan användas i en

bleknad betydelse, men där kärnbetydelsen ändå är så levande att en del ordsammanställningar bör undvikas. Kärnbetydelsen kan sägas vara 'som utförs med händerna'. Ett synonymt uttryck som då ofta kan användas är *för hand*. Man talar t.ex. rätt ofta om *manuellt* arbete. I denna betydelse står *manuell* i motsats både till tankearbete och till maskinellt arbete. *Manuell* används också om apparater och liknande som drivs eller manövreras med handkraft och inte med annan kraft, t.ex. *manuell växellåda*.

I en närliggande men bleknad betydelse av *manuell* aktualiseras bara motsatsen till *maskinell*. Därför kan man säga och skriva "jag räknade ut det manuellt", när datorn eller miniräknaren är trasig, även om tankarna varit i arbete mer än händerna.

Vidare används *manuell* när man blir personligen betjänad av en expedient som t.ex. skär upp så stor mängd man vill ha av ost, kött eller fisk. I fraser som *manuell betalning* och *manuell betjäning* har ordet denna betydelse, och

det går utmärkt att använda så. Däremot bör man i dessa sammanhang vara försiktig, åtminstone i vårt skriftspråk, med uttryck som *manuellt kött* eller *manuellt bröd*. Det finns risk för kollision med ordets kärnbetydelse.

En liknande betydelsekollision kan uppstå när man talar om maskiner som drivs med fötterna, t.ex. cyklar eller gamla trampsymaskiner. Eftersom många i sitt inre ser händer i arbete när de möter ordet *manuell*, blir det lätt löjeväckande med *manuella cyklar*. Här ligger det ju närmast till hands att använda ett ord som *trampcykel* eller, i andra fall, tala om *icke eldrivna* eller *mekaniska* maskiner och apparater.

Birgitta Lindgren

Brev till vem som helst

Sedan barnsben har jag blivit lärd att när man skriver till en okänd person med en okänd titel, ska man använda frasen *Till vederbörande det berör*. Jag har fått mycket motugg för det här uttrycksättet. Har jag levt i villfa-

relse i större delen av mitt liv? Om detta uttrycksätt är felaktigt, vad är då det korrekta uttrycket.

Stefan Deak

Svar: Frasen *Till vederbörande det berör* eller vanligare *till den det vederbör* är med all sannolikhet en översättning av engelskans *To whom it may concern*. Den ska helt enkelt inte översättas alls! I svenska brev och dokument har vi ingen direkt motsvarighet.

Den engelska frasen förekommer ofta i dokument som intygar något. Sådana dokument har ingen speciell, namngiven adressat. De skall kunna visas upp för de personer som kan ha intresse av det. Vill man ha någon form av rubrik i dem, räcker det att skriva "Intyg", "Fullmakt" eller liknande.

Birgitta Lindgren

Magistrand?

Det har kommit ett förslag att man ska kalla personer som studerar för magisterexamen för *magistrander*. Vad säger Språknämnden?

Svar: Ändelserna *-and* och *-end* i ord som *doktorand*, *tentand* och *dividend* går tillbaka på en verbändelse i latin. Den anger någon

eller något som ska genomgå den aktivitet som verbstammen uttrycker. En *doktorand* håller på att *doktorera*, en *tentand* ska *tenteras*. Men i ordet *magister* finns ingen verbstam. Förr kunde man tala om att *magistrera*, men det kan vi inte längre. Därför blir också bildningen *magistrand* konstig. Det är bättre att helt enkelt säga "blivande magistrat".

Knepiga kastanjer

"Göran Persson reste till Sydafrika för att krasa kastanjerna ur elden, det vill säga skörda frukterna av det som andra hade sått, alltså de svenska socialdemokrater som hade stött kampen mot apartheid."

Så sa publicistklubbens ordförande författaren Jan Guillou i en radiointervju den 28/1. Det var han själv som översatte bilden "krasa kastanjerna ur elden" med en annan bild, att "skörda det andra sått". Det sättet att använda uttrycket har jag aldrig hört förut. Vad är bakgrunden till det, vad är det man gör med kastanjerna egentligen?

Översättare i Stockholm

Svar: *Krasa* eller *kratsa kastanjerna* ur elden [*åt eller för någon*] syftar på fabeln om apan som narade katten att krasa de rostade kastanjerna ur elden och därefter åt upp dem själv. Uttrycket, eller idiomet (så kallas som bekant sådana fasta fraser vilkas betydelse inte direkt framgår av de enskilda ordens betydelse), innebär alltså att någon utför något svårt, farligt eller obehagligt till gagn för någon annan (som på så vis får njuta frukterna av den föres möda). Med undantag av den mer utförliga Svenska Akademiens ordbok ger ordböckerna i allmänhet den kortfattade förklaringen 'hjälpa någon ur en svår situation', 'reda upp en svår situation'. Ett gott exempel på hur idiomet brukar användas är följande citat ur Dagens Nyheter 26/8 1994:

– Sverige är illa ute om parterna inte kan ta sitt ansvar utan sitter och väntar på att politiska instanser ska kratsa kastanjerna ur elden åt dem, sade Göran Persson.

I intervjun med Jan Guillou används idiomet i en annan betydelse. Tonvikten läggs här på det goda som väntar,

inte på de föregående svårigheterna. Den som krasar kastanjerna ur elden förutsätts vara den som också får njuta av det goda.

En genomgång av några stora databaser över presstext bekräftar vad man redan känner på sig, nämligen att uttrycket inte är särskilt vanligt i svenskan. De som känner till fabeln som givit upphov till det är säkert inte heller många. Bland tiotalet exempel i pressdatabaserna finns också ett par exempel på en användning av uttrycket som avviker från den brukliga. Ett av dessa, en insändare i Expressen 19/1 2000, visar tydligt att den som använt det har haft samma uppfattning om idiomets betydelse och användning som Guillou:

Långa arbetsdagar skördar fler och fler offer för utbrändhet. Skattebetalarna får ta smällen. Vinnarna är förmodligen aktieägarna och dito spekulanter, som får kratta kastanjerna ur elden.

Att idiom blir föremål för omtolkning är inte ovanligt. I idiomets natur ligger ju att det betyder något annat än summan av de

enskilda orden, och är betydelsen inte välbekant, så tenderar användaren givetvis att ge idiomets en annan och i sammanhanget någorlunda rimlig tolkning. Så förekommer det t.ex. att man tolkar *göra ngn en björntjänst* som 'göra ngn en stor tjänst' eller *gråta krokodiltårar* som 'gråta ymnigt'. Men att ett och samma uttryck samtidigt har två från varandra helt motsatta eller avvikande betydelser kan orsaka ordentliga störningar i kommunikationen. Därför kan det vara befogat med en varning för att använda uttryck som man inte känner sig helt hemma med, så även från användningen av *kratsa kastanjerna ur elden* i betydelsen 'skörda vad andra sätt'.

Lena Moberg

Nummerportabilitet

Jag är frilansjournalist och sitter och skriver om *nummerportabilitet*, det vill säga att man kan ta med sig sitt telefonnummer om man byter teleoperatör.

Ett förfärligt ord, tycker jag. *Portability* betyder enligt min engelska ordbok 'bärbarhet' vilket knappast kan vara en lämplig benämning på det som avses.

Lagstiftarna har tydligen inte brytt sig om att hitta ett svenskt ord, inte Post- och telestyrelsen eller teleoperatörerna heller. Vad säger Språknämnden?

Jens Busch

Svar: Onekligen är *nummerportabilitet* ett tungt och svårt ord. Men det har kommit att bli en term för denna företeelse. Motsvarande uttryck finns i flera andra språk. Ordet diskuterades en hel del när man lagstiftade om nummerportabilitet, men det kom inte fram några bra alternativ.

Följden blev emellertid att man inte tog in själva ordet i lagen. Även telefonoperatörer inser att det är ett ord som knappast slår an i reklam. I reklamspråket beskriver man i stället vad det är fråga om: "Du kan behålla ditt gamla telefonnummer", "Du behöver inte byta telefonnummer när du byter telefonoperatör".

Rent ordbildningsmässigt finns det inget att invända mot *nummerportabilitet*. Efterleden *-portabilitet* kan ju ses som en avledning av adjektivet *portabel*, bildad på samma sätt som *räntabilitet* till

räntabel och *respektabilitet* till *respektabel*. Men man kan inte komma ifrån att nyskapelsen *nummerportabilitet*, trots att den följer ett i svenskan någorlunda etablerat ordbildningsmönster, är både obegriplig och svårhanterlig. En berättigad fråga är om ordet verkligen behövs, när nu både lagspråk och reklamspråk tycks klara sig med andra sätt att uttrycka saken. Vårt råd är att följa samma strategi: undvik termen!

Birgitta Lindgren

Århundreden före Kristus

Jag läser en arkitekturstudie där författaren skriver ungefär så här: "Denna byggnadstyp är typisk för tidigt tvåhundralet före Kristus". Som jag ser det kan författaren lika gärna åsyfta åren 200–225 f Kr (som ju numeriskt är tidigt på 200-talet) som åren 275–299 f Kr, som ju är tidigare, sett till tidsrymden. Eftersom vår tideräkning börjar med Kristi födelse och utgår därifrån, "åt båda håll" om man så säger, känns inget av alternativen helt självklart. Hur bör man uttrycka sig?

Magnus Saari

Svar: Vi kan bara hålla med om att författaren borde ha uttryckt sig tydligare och talat om vilka årtionden det är fråga om. Folk uppfattar nämligen denna tidsangivelse på olika sätt. Men om man använder uttrycksättet, bör man tänka på tidens gång och inte på talserien. Då inses lätt att en byggnad från "tidigt tvåhundralet före Kristus" uppfördes ungefär 299–275 f.Kr. Caesar (död 44 f.Kr.) levde sista århundradet f.Kr. eller, än hellre, Caesar levde århundradet f.Kr. Han levde absolut inte första århundradet f.Kr. (något sådant kan inte finnas med detta synsätt). Så använder till exempel Nationalencyklopedin uttrycksättet. Men man bör alltså vara försiktig med den här sortens tidsangivelser, eftersom de kan missuppfattas.

Olle Josephson

Fritis och fritids

Jag har nu fått i min hand en rapport från Skolverket med titeln *Finns fritids? En utvärdering av kvalitet i fritidshem*. Såvitt jag förstått är formen *fritids* ett brott mot skriftspråksnormen, även om man ser den då och då, t.ex. i tid-

ningstext. Men bör det inte heta *fritis*?

Tomas Bannerhed

Svar: I Svenska Akademiens ordlista upptas endast *fritis* vid sidan av *fritidshem*. Man ser ibland ordet i formen *fritids*. Den förutsätter att ordet uppfattats som kortord, där efterleden *-hem* helt enkelt utelämnats. Andra exempel på sådan ordbildning är *foto*, *livs*, *manus*. Närmare till hands ligger ändå att uppfatta den vardagliga kortformen av *fritidshem* som ett *-is*-ord av samma typ som *dagis* och *lekis*, d.v.s en bildning med hjälp av ändelsen *-is* lagd till en stympad form av grundordet. Så uppfattas uppenbarligen ordet av Akademiordlistans redaktion, därav stavningen *fritis*. I vardagligare skriftspråk är alltså *fritis* den rekommenderade formen om man vill ha ett mindre formellt uttryck än *fritidshem*.

Eftersom *is*-ord är vardagliga, känner många tvekan inför att använda *fritis* i mer seriösa sammanhang och tycker att *fritids* ser ordentligare ut. Men då är det bättre att skriva ut det fullständiga ordet *fritidshem*.

Birgitta Lindgren

Tabara budord

Jag har en liten konflikt på mitt arbete. Vi har nämligen satt upp ett antal budord (i stil med ”kunden i centrum”) som vi tycker vi ska arbeta efter. Dessa budord kan lätt bli väldigt abstrakta och därför har jag varit tydlig med att vi ska arbeta med dessa budord så att de blir mer konkreta och tabara – något som man kan ta på.

Men nu har jag fått kommentarer att ordet *tabar* inte finns och därför inte kan användas av mig som informatör. Detta tycker jag är strunt eftersom ordet säger precis vad det handlar om. Jag undrar därför hur ni som arbetar med svensk språkvård ställer er till ordet *tabar*.

Åsa Agerbring

Svar: Trots att ordet inte är särskilt vanligt finns det med i Svenska Akademiens ordlista, där det stavas *tagbar*. Och även om det inte hade funnits med där, vore det en fullt rimlig ordbildning. Men den betydelse som man förknippar med ordet är ’som kan tas’, ’som är möjlig att ta’, däremot inte ’som man kan ta på’. I stället kunde man tänka sig att använda

ord som *påtagbar* eller *påtaglig*, som ju betyder ’tydligt märkbar’.

Birgitta Lindgren

Ordföljd i bisats

Det är en sak som jag tycker mig ha noterat mycket mer nu än tidigare, och det är att många kunniga talare (t.ex. Carl Bildt och Göran Persson) och skribenter använder felaktig ordföljd i bisats. Detta är ett fenomen som stör mig varje gång jag tittar på TV-nyheterna eller lyssnar på radio. Även i dagstidningarna tycks bruket breda ut sig. Ex.: ”Han sade att nu får det räcka”; ”hon tyckte att det var inte bra”; ”de hävdade att det går nog.”

Vad beror detta fenomen på och är det något vi måste lära oss att leva med?

Kjell Pensar

Svar: Det här kan kallas *blandad anföring*. Det innebär en blandning av indirekt anföring (Han sade att det fick räcka nu) och direkt citat (Han sade: Nu får det räcka). Det är vanligt i talspråk och i ledigt skriftspråk. Man möter det också ofta i dagstidningarna. Det är nog knappast uttryck för

att en person med svenska som modersmål tappat känslan för bisatsordföljd. Snarare är det ett av flera tecken på att skriftspråket sedan ganska lång tid har påverkats av talspråket. När det används i ledigt språk får vi nog lära oss att acceptera det.

Birgitta Lindgren

Riktmärkning för benchmarking

Finns det något mer svenskt ord för det vanliga uttrycket *benchmarking*?

Bo Löfvendahl

Svenska Dagbladet

Svar: Den här frågan har besvarats redan tidigare (i Språkvård 4/1999). Sedan dess har ett nytt förslag till ersättningsord tillkommit, *riktmärkning*. Därför tar vi upp frågan upp på nytt.

Benchmarking är ett i näringslivet mycket vanligt förekommande ord. Det handlar i korthet om att jämföra olika verksamhetsvärden mot vissa definierade normvärden. Uttrycket är från början en engelsk lantmäteriterm, där *benchmark* kan avse både ett geografiskt riktmarke i ganska vid bemärkelse och mer konkreta riktmärken där lantmätaren fixerar olika nivåjämförande punkter. Oxford Advanced Learner's Dictionary förklarar *benchmark* dels som ”a mark cut in a rock, concrete post, etc. by surveyors for use in measuring comparative levels, etc.”, dels i den bildliga betydelsen ”standard example or point of reference for making comparisons”. Ordet har alltså inget med att göra med banker i nutida betydelse.

Finns det då något svenskt ord för näringslivets *benchmarking*? Svaret på den frågan är att man i första hand bör använda olika, mer precisa uttryck beroende på sammanhang (t.ex. data eller ekonomi) och innebörd: *prestandamätning*, *prestandajämförelse*, *framgångsanalys*, *nyckeltalsmätning*, *jämför-*

else, *måttstock*, *utvärderingsprov*, *referens[punkt]*, *konkurrentanalys* etc. Det är ibland praktiskt med vga uttryck som täcker in många fall, men här ligger de olika innebörderna så långt ifrån varandra att språket knappast tjänar på ett förment heltäckande uttryck.

Trots detta vill många gärna använda ett uttryck, och det är förstås mycket därför som *benchmarking* är så spritt – jämte det faktum att engelska ord har ett prestigevärde i modernt företagspråk. Ett tidigare förslag till motsvarande svenskt uttryck är direktöversättningen *bänkmärkning*, som tyvärr inte är så lyckat. Om det hade funnits en svensk lantmäteriterm *bänkmärke* hade det

förstås kunnat användas med motsvarande bildspråk. Nu är det emellertid inte så, och om ordet är ogenomskinligt och svårbegripligt på engelska är det i det närmaste obegripligt på svenska.

Språknämnden och Språkvårdsgruppen har därför enats om att som ersättningsförslag till *benchmarking* lansera det mer genomskinliga *riktmarke*, *riktmärka*, *riktmärkning*. Det har fördelen av att både kunna uttrycka ambitioner och mål och samtidigt tolkas mer neutralt som ’måttstock’, ’referens’.

Det är ganska lätt att förstå, samtidigt som det till sitt bildningssätt anknyter till *benchmark*.

Ola Karlsson

Mig vara du

Bör man skriva *Han utger sig för att vara mig* eller *Han utger sig för att vara jag*? Frågan har kommit till Språkvårds redaktion som förgäves har sökt svaret i Svenska Akademiens grammatik. Men Ulf Teleman, grammatikens huvudredaktör, har gjort en utredning. Läsaren ombedes förbereda sig på såväl utmattande grammatikgymnastik som yrande änkringlar.

Det här är en knepig fråga. Konstruktionen är så speciell att nog ingen har någon säker språkkänsla för hur det ska heta. Någon uttrycklig norm har därför heller aldrig uppstått.

I svenska ska predikatsfyllnaden ju rätta sig efter subjektet i fråga om grammatiskt genus och numerus i de fall predikatsfyllnaden är ett adjektiviskt ord: *Stolen är grön. Bordet är grönt. Stolarna är gröna*. Men om predikatsfyllnaden ingår i ett infinitivuttryck efter ett objekt eller liknande verbbestämning och om detta objekt e.d. till betydelsen fungerar som subjekt åt predikatsfyllnaden, ja då rättar sig predikatsfyllnaden efter just detta led: *Jag anser stolen vara grön/bordet vara grönt/stolarna vara gröna*.

Vad händer nu om predikatsfyllnaden inte är ett adjektiviskt ord utan ett kasusböjligt ord som t.ex. *du–dig, vi–oss*? Ska predikatsfyllnaden då också rätta sig efter subjektet eller motsvarande med avseende på kasus? Låt oss anta det. Föreställ er därför en lätt omtöcknad man som tror att den talande är hans avlidna hustru. Då kan talaren säga så här: *Han tror att jag är hon. Han tror mig vara*

henne. I det första fallet gäller identiteten mellan subjektet och predikatsfyllnaden som då får subjektsform efter subjektet, i det andra mellan objektet och predikatsfyllnaden som då får objektsform efter objektet. I frågarens exempelmening väntar vi oss i så fall regelbunden kasusöversstämmelse mellan *sig* och *mig*. *Han utger sig för att vara mig*.

Det som förvillar oss i exempelmeningen kan vara att objektet *sig*, som ju är det betydelsemässiga subjektet för predikatsfyllnaden, betecknar samma person som det överordnade subjektet (*han*). Det är ju dessutom ofta så att man inte upplever det reflexiva *sig* i sådana här konstruktioner som ett riktigt objekt. Detta kan vara anledningen till att vi här så lätt rättar oss efter det grammatiska subjektet i fråga om kasus, och då får vi ju i stället: *Han utger sig för att vara jag*.

Där skulle mitt svar kunna sluta. Men så enkelt är det inte. Vi kan ju exempelvis erinra oss att vissa pronomen som predikatsfyllnader faktiskt måste stå i objektsform, nämligen om de är reflexiva: *Han är inte sig själv. Jag är inte mig själv*. Kanske är svenskan i början av ett språk-

historiskt förlopp som kommer att sluta med att vissa pronomen inte bara som objekt utan också som predikatsfyllnader får objektsform? Och nog låter det rätt bra med sådana här meningar: *Jag låtsas vara dig så kan väl du låtsas vara mig. I den här pjäsen om oss båda vill jag vara honom, så får du vara henne*.

Däremot är det ju ganska klart (väl?) att det heter (när man tittar på ett gammalt fotografi): *Den där lille pojken är jag. Den som gjorde mest var hon där*. Jag säger detta för att ingen ska tro att vi har hunnit fram till ett danskt, engelskt eller franskt läge. På danska heter det ju: *Den der lille dreng er mig. Den der gjorde mest var hende der*. På danska heter det också: *Mig og Lars, vi er fra Odense. – Hvem taler fransk her? – Mig*.

För svenskan i dag tror jag man skulle kunna ha regeln att om ett subjekt och en predikatsfyllnad kan byta plats och funktion utan att innebörden väsentligt ändras, då bör subjektsformen användas också för predikatsfyllnaden: *Eslövs kung är jag = Jag är Eslövs kung*. Men ett sådant byte kan vi inte göra i följande satser: A vill vara B. B vill vara A. A utger sig för att vara B. B utger sig för att vara A. Därför tar här gärna predikatsfyllnaden objektsform: *Jag vill vara dig. Han utger sig för att vara mig*.

Om läsaren nu tycker det går runt i huvudet så är det precis som det ska vara. Vi har ju fått åtminstone två förklaringar till att man har rätt att vara förvirrad inför det intrikata problem som frågaren har lagt fram.

Når synsvinklerne kortslutter

I Danmark blir slaktaren vid sin läst, dieseloljan är det sista halmstrået, mjölkorna spottar pengar och nationens själ har en ryggrad. Allan Karker, f.d. lektor i nordiska språk vid Aarhus Universitet, har undersökt så kallade kontaminationer och katakreser i danskan. Svenskan och danskan är lika på denna punkt, så artikeln är lättläst trots sin danska språkdräkt. För säkerhets skull finns dock en dansk-svensk ordlista på slutet.

Som læser støder man kun sjældent på sammenblandinger eller *kontaminationer* der gør indtryk af at være plantet med vilje; at *tidens tand læger alle sår* er bare en almenkendt morsomhed, en leg med sproget. Det afgjort ofteste er at det kontaminerede udtryk røber skribentens svigtende fornemmelse af det uforligelige i indholdet, således som man ser det i de følgende journalistiske eksempler:

Slagter, bliv ved din læst (*Århus Stiftstidende* 10/12 1994)

Et nej er den eneste måde, man kan sætte en kæp i kommissionens dynamo på (*Jyllands-Posten* 26/5 1998)

Flertallet af dem anede ikke, at deres politiske leder kastede handsken i ringen og trak sig (*ÅrhSt.* 3/8 1999)

Som sagt består kontaminationen i afsmittning fra ét udtryk til et andet, her bl.a. koblingen mellem det udfordrende at *kaste handsken* og det selvopgivende at *kaste håndklædet i ringen*, der resulterer i

det i og for sig meningsløse *at kaste handsken i ringen*, som ikke desto mindre ud fra hele sammenhængen nok vil blive forstået som et nyt udtryk for opgivelse. I alle de citerede eksempler er udtrykket billedligt, og i dem alle indgår der to strengt taget uforligelige elementer. Derfor kan disse kontaminationer også henregnes til det mere omfattende stilistiske fænomen som går under navnet *katakrese*, et græsk ord der egentlig betyder 'misbrug'.

Man regner med to former for katakrese. Fælles for dem er en indre modsigelse i udtrykket. Ganske som ved kontamination kan en oprindelig katakrese dog i tidens løb blive helt og fuldt godtaget i den almindelige sprogbrug; når en moderne dansk fremmedordbog under *katakrese* giver eksemplet ”brun skosvælte”, er det sproghistorisk korrekt, men det er næppe alle læsere der straks ser den logiske brist som består i at en *sværte* må være *sort* – den fonetiske afstand mellem de to ord er jo betydelig større end på

svensk. Ligger modsigelsen i en sammenblanding af to billedlige udtryk, kan katakresen også sætte sig fast i sprogbrugen, men typisk således at de fleste har en levende bevidsthed om fadæsen, der citeres for sjov, fx når et forslag eller projekt betegnes som *et dødfødt barn der løber ud i sandet*.

Katakrese 1

I moderne journalistik er det ikke sjældent at møde den første form for katakrese, fx

Forfaldet eskalerer, når anlæggene står mere eller mindre ubenyttede (*DanairMagasinet* nr. 1, 1987)

Han kan se naturen for fuld udblæsning i de stille stunder ved solopgang og solnedgang (*ÅrhSt.* 14/5 1994)

røde alarmklokker lyste i dansk politik (*ÅrhSt.* 3/1 1998, leder)

Det mindst overbevisende eksempel er sikkert det første, hvor *forfaldet eskalerer*; det vil næppe genere den læser som nok kender verbet *eskalere*, men ikke opfatter det etymologisk som en stigning på en skala, en optrapning. I det hele taget tyder sprogbrugen på at billedvirkningen i visse udtryk let fortøner sig og bliver til intet, fx

NATO-luftangreb i *kølvandet* på krisen i den serbiske Kosovoprovinc (*JyllP.* 13/4 1999)

Nyrup-regeringen gav dermed *startskuddet* til en *lammende usikkerhed* overalt i det danske samfund (*JyllP.* 5/5 1993, leder)

Katakrese 2

Den anden variant af katakresen er den hvor to billedlige udtryk kombineres på

fornuftstridig vis. Det er den variant der står som katakresen par excellence. Også den slags indfald kan let løbe i den journalistiske pen:

Dielselolien var det sidste halmstrå, som holdt et par tankstationer i live (*B.T.* 11/12 1988)

For fristaden er det ikke noget problem, at lovens lange arm fortsat ikke sætter sine ben hos dem (*ÅrhSt.* 17/1 1995)

Her opstår en ejendommelig kortslutning mellem to synsvinkler (*Weekendavisen* 23/5 1997)

Dagens højdepunkt løb bogstaveligt talt af stablen, da prinsessen besteg podiet (*Odder Avis* 28/5 1997)

da regeringen atter en gang valgte at lade bilen optræde som malkekoen, der skal spytte penge i den slunkne statskasse (*Motor*, juni 1997)

Også i denne sammenhæng viser det sig at *kølvand* har mistet sin billedvirkning; *i kølvandet på* betyder bare 'lige efter og som resultat af', som der står i Nudansk Ordbog (1999):

De mange små forlag, der dukkede op i kølvandet på 68-generationens græsrodsvirksomhed (*JyllP.* 26/9 1989)

Det frivillige arbejde i Danmark risikerer faneflugt i kølvandet på en kontroversiel sag (*JyllP.* 16/6 1997)

Vi er alle under anklage

Indtil nu har alle eksempler på kontamination og katakrese været hentet fra journalistikken. Det er nærliggende at søge årsagen i det tidspres som journalister arbejder under. Men der er også læsere

der skriver i aviserne – og ikke under samme tidspres selvom det kan være følelser der styrer pennen. I læserbreve og lignende indlæg møder man ganske tilsvarende sproglige udtryk, hvoraf et lille udvalg skal citeres anonymt; de har alle været trykt i *Jyllands-Posten*:

Men tro mig: de færreste vil se skriften på væggen, før de står med ryggen mod muren! (23/3 1992)

Og den bemærkning er værd at cementere i beton (20/12 1992)

Forspildes chancen, får vi et mellemøstligt ragnarok, hvis bølger også vil nå de europæiske kyster (3/3 1994)

Herved vil dansk politikis onde cirkler uddybes (14/11 1996)

Inviter Pia Christmas Møller, Per Stig Møller og Hans Engell i enrum (27/7 1999)

Går man nu ud fra at læserbreve skrives af uøvede skribenter (det holder dog ikke 100 %), har man med det samme en forklaring på det der tager sig ud som ubehjælpomheder. Men det er faktisk ikke sådan at de professionelle sprogbrugere (bortset fra de fortravlede journalister) holder deres stil fuldstændig ren. Ansvarer for de følgende skånsomt anonymiserede udsagn hviler på bl.a. professorer, skønlitterære forfattere og politikere:

også dette virker med til at gøre grænserne mellem dialekterne flossede i kanten (1982)

For mange blev bogen den første introduktion, for nogle en aldrig slukket inspirationskilde (1987)

Hvis vi ikke kan lide lugten i det europæiske bageri, kan vi blot skifte hest (1994)

det område, der siden midten af 1800-tallet har udgjort ryggraden i den nationale sjæl (1994)

Måske så han nye toner i Socialdemokratiet (1994)

et fascinerende tag-selv-bord, hvoraf man kan spise a la carte (1995)

Og når Karen Rønde minder om, at globaliseringen fortsat går ud over samfundets svageste, så ser jeg krokodillens tørre tårer fugte avisen (2000)

Tankeløshed eller ambition?

I det foregående har min mere eller mindre klart udtalte vurdering hele tiden været at kontamination og katakrese er sprogfejl, som har deres udspring i hastværk, ubetænksomhed eller ligefrem svigtende formåen. Når jeg fx undres eller forarges over at nogen kan (ikke høre men) ”se nye toner” eller ”skifte hest i bageriet”, har jeg oven i købet stiltiende forudsat at også min læser har øje og øre for det fornuftstridige og derfor må være enig med mig.

Det er vel heller ikke umuligt her hvor pegepinden hele tiden har været fremme, men sagen er ikke helt så enkel. Jeg har allerede erkendt at billedvirkningen i visse udtryk har tabt sig i mange sprogbrugeres bevidsthed. Det gælder helt åbenbart i *kølvandet på*, hvor i dag kun de færreste (om man skal tro Nudansk Ordbog 1999) ser et ægte kølvand for sig, således at ikke blot fx ”i kølvandet på krisen” er alment accepteret, men at også en kobling med et andet billedligt udtryk kan passere, fx ”i kølvandet på græsrodsvirksomhed”. Når nogen går så vidt som til at skrive om *faneflugt* i kølvandet på det ene eller det andet, vil der dog nok være en del læsere der ryster på hovedet.

Men der vil sandsynligvis være endnu flere som læser hen over den logiske brist fordi de er mere optaget af indholdet i den sammenhængende tekst, ja de kan endda være fascineret af det kreative i udtrykket.

Og her er vi ved noget væsentligt, ikke just sagens kerne, men en vigtig side af sagen. Det er givetvis ikke alle kontaminationer og katakreser der udspringer af hastværk. Observante læsere kan bedømme dem som ubetænksomme, og det er troligt at ophavsmændene ved nærmere eftertanke ville give kritikerne ret – men der kan ikke være tvivl om at skribenterne har stræbt efter at skrive livfuldt og medrivende. Katakresen kan altså

Ordlista

almindelig avis	vanlig tidning	malkeko	mjölkkö
bevidsthed	medvetenhet, medvetande	morsomhed	lustighet
flosset	fransig	oprindelig	ursprunglig
forkert	fel	røbe	avslöja
fortravlet	jäktad	sjov: for sjov	på skoj
fælles	gemensam	sjældent	sällan; sällsynt
færreste: de færreste	ett fåtal (de färsta)	slukket	sloknad
følelse	känsla	slunkne (av slunken)	hopkrympta
græsk	grekisk	trak sig (av trække sig)	drog sig tillbaka
høst	skörd	ubehjælpomhed	tafatthet
især	i synnerhet	uddybes	fördjupas
lov	lag	udsagn	påstående
		uforligelig	oförenlig

udspringe af iver efter at være sprogligt kreativ, og man må antage at katakresens ophavsmand ikke selv har erkendt den i skrivende stund. Svarende til hvad der for længe siden er sagt om den sproglige klische (Erik Hansen i tidsskriftet *Danske Studier* 1979, s. 5–23) kan man konstatere at kontamination og katakrese ikke er noget der skrives, det er kun noget der (måske) opleves.

Allan Karker, f.d. lektor i nordiska språk vid Aarhus Universitet, medlem av Dansk Sprog-nævn 1970–1997, ordförande i Nordiska språksekretariatet 1987–1996. Artikeln är en bearbetad version av en artikel tryckt i *Nyt fra Sprognævnet* 2000/3.

Arbetslivets språkval

Engelskan får inte monopolisera vissa arbetsuppgifter. Allt ska vara möjligt att utföra på svenska, även om engelska ibland ligger närmare till hands. Så skrev Olle Josephson i ledarartikeln i förra numret av Språkvård. Bengt Norbrink har synpunkter: arbetslivets språkval är en komplicerad fråga, och svenska kan inte alltid ha försteg. Bengt Norbrink är journalist och författare och tidigare informationsdirektör vid den internationella standardiseringsorganisationen ISO i Genève. Ytterligare inlägg i detta viktiga ämne är välkomna.

Ledaren i Språkvård 4/00 om arbetslivets språkval inbjuder till diskussion. Låt mig i all korthet ta upp fyra punkter.

Den första gäller koncernspråk i mångspråkiga företag. Vid ett ytligt påseende är t.ex. Scania ett svenskt företag som med svensk arbetskraft tillverkar svenska lastbilar i Södertälje – men så enkelt är det naturligtvis inte alls:

Monteringen av lastbilarna är decentraliserad till åtskilliga länder. Det byggs t. ex. fler Scania-bilar i Zwolle i Holland än i Södertälje. Härav följer att hälften av Scantias anställda inte talar svenska. 50 % av komponenterna i en Scania-bil inhandlas från utländska företag. Endast 10–15 % av bilarna säljs i Sverige. Övriga säljs, används, servas, repareras och skrotas i 60–70 länder världen runt. En betydande andel av alla Scania-aktier ägs av utländska intressen.

Det krävs givetvis en omfattande och mångspråkig dokumentation för att hålla leverantörer, kunder och anställda à jour: leveransbestämmelser, monteringsregler,

reservdelskataloger, serviceböcker, manualer för åkeriägare, instruktionsböcker för chaufförer och reparatörer, skyddsföreskrifter etc. Engelskan är kommunikationsspråk, d.v.s. koncernspråk. Det är lättare att hitta tekniskt kompetenta översättare mellan svenska och engelska och mellan engelska och thailändska än experter som behärskar både svenska och thailändska. Engelskan är med andra ord en nödvändig anhalt på vägen. Har dokumentets originaltext skrivits på svenska eller engelska? Frågan blir ofta av akademiskt intresse, särskilt i de fall då endast en minoritet av dokumentets mottagare läser den svenska versionen.

I fråga om säkerhet, arbetarskydd etc. kan man förvisso kräva, att dokumenten finns på svenska – men också på arabiska, ungerska, koreanska, swahili m.m. Inte bara svenskspråkiga anställda och användare har rätt till information på sitt eget språk, utan även t. ex. den chilenske chaufför, som har lastbilen som arbetsplats.

I det stora företagets dokumentation

är språkvalet alltså något betydligt vidare och svårare än att välja mellan svenska och engelska. Scantias personaltidning utkommer månatligen på en rad språk, varav svenska är ett.

Sådana är förhållandena inte bara i storföretag. Det är en vanföreställning att svenskt näringsliv består av stora företag som är ”transnationella”, jämte många små företag som är ”helsvenska”. Många stora företag och institutioner är helsvenska, medan tusentals små/medelstora företag har 50–100 % av sina anställda, kunder och leverantörer utanför Sverige. Scania är således långt ifrån något unikt företag i sin internationella dimension.

Terminologi

Min andra punkt gäller terminologin. En reservdelskatalog med tusentals detaljer i många språkversioner är dyrbar. Antag t. ex. att ett visst svenskt företag, i ett visst läge, tvingas begränsa sig till bara två språk. På strikt företagsekonomiska grunder faller valet kanske på engelska och spanska, snarare än svenska – vilka är motargumenten?

Internationella standarder (ISO) för provning utges på engelska och franska. Om 100 företagsanställda världen runt sysslar med stickprovning av en detalj ”enligt ISO-standard”, och 85 av dem behärskar engelska, ska företaget då översätta standarden till portugisiska, persiska, grekiska ... eller ens till svenska?

Om en viss komponent tillverkas av underleverantörer i Frankrike, Storbritannien, Brasilien och Italien, men inte i Sverige, hur hanterar man då den tekniska dokumentationen till och från dessa? Har en svensk textversion första prioritet? Om en viss sammansatt kom-

ponent tillverkas av ett tyskt företag, för vidare befordran till Zwolle (Holland), Södertälje (Sverige) och Sao Paolo (Brasilien), för att omgående monteras i lastbilarna – måste man ge svenska, holländska respektive portugisiska termer åt alla delkomponenter? Kan de inte få behålla sina tyska termer (och tillverkningsnummer) under den timme då de packas upp, avsynas och monteras? Detta är exempel på språkvalsfrågor som företagen kan möta i det dagliga arbetet.

Chefer och möten

Min tredje punkt handlar om cheferna. Högre chefer i transnationella företag behöver tala minst 2–3 språk – och gör det också. De har ofta tjänstgjort utomlands under ett antal år, och för dem är det ingen svårighet att byta land och språk. På sikt får detta anmärkningsvärda effekter. Många höga befattningar – inom Scania, Ericsson, Electrolux, SKF, AGA, Stora, Skanska m.fl., men även inom mindre företag – kommer framöver att besättas med personer som inte har svenska som modersmål. Likaväl som P. G. Gyllenhammar är chef i London, Percy Barnevik i Zürich, och andra svenskar är direktörer i Tyskland, USA eller Italien.

Som en fjärde punkt vill jag ta upp de muntliga och personliga kontakterna. Svenskar talar svenska med varandra, oavsett koncernspråk. Det gäller också i företagsledning – så länge som alla runt bordet är svenskar.

Men i företagets dagliga liv förekommer ideliga möten med människor som talar andra språk. VD reser utomlands eller tar emot utlänningar 100–150 dagar om året, liksom produktionschefen, kva-

Binär språkvård

Särskrivning, satsradning och markering av nytt stycke med endast radmatning står alla på de svenska språkfelens tio-i-topp-lista. De har fått denna toppplacering under det senaste kvartsseklet, och de har troligen ytterligare en egenskap gemenskap: de utgör en revolt mot binär språkvård. Lars Melin, docent i nordiska språk i Stockholm, fortsätter den diskussion Ulf Teleman tog upp i Språkvård 4/2000 om språkriktighet och vetenskaplig språkbeskrivning. Melins språkriktighetsproblem är grammatiskt okomplicerade men besvärliga på annat sätt.

Vissa språkfel är vanligare än andra. Bli-
 r de riktigt vanliga kan man ana att något
 är i obalans, kanske i språket men troliga-
 re i språkreglerna. Detta gäller särskilt
 särskrivningarna, satsradningarna och
 det nya bruket att markera nytt stycke
 med enkel radmatning. Feltyperna drab-
 bar olika nivåer i språket (ord-, sats- och
 textnivån), men de har ändå en del
 gemensamt: de är synnerligen vanliga i
 alla sorters texter, och de har börjat
 observeras först i efterwellandersk tid
 (d.v.s. de diskuteras inte i Erik Wellanders
 klassiska Riktig svenska, fjärde uppl.
 1973). Reglerna som dessa fel bryter mot
 är inte det Ulf Teleman i förra numret av
 Språkvård kallade tumregler, d.v.s. ofull-
 ständigt tillyxade beskrivningar av den
 språkliga verkligheten, utan de är
 kristallklara skrivregler för hantering av
 de väldefinierade enheterna ord, syntak-
 tisk mening och stycke.

Små- och storstycken

Det finns två sätt att markera nytt stycke:

antingen	XXXXXXXXXXXXXXXXXXXXX XXXXXXXXXXXXXXXXXXXXX XXXXXXXXX. XXXXXXXXXXXXXXXXXXXXX XXXXXXXXXXXXXXXXXXXXX.
eller	XXXXXXXXXXXXXXXXXXXXX XXXXXXXXXXXXXXXXXXXXX. XXXXXXXXXXXXXXXXXXXXX XXXXXXXXXXXXXXXXXXXXX

I och med att det finns två konkurrerande normer finns det utrymme för hybridformer. Man ser ofta texter som ser ut så här:

Ibland när man sitter och skriver känns det som man kommit in på en ny tankegång. Man har helt enkelt glidit en liten bit och kommit in på något nytt. Men det nya är inte så nytt att det motiverar mer än ny rad, varken indrag eller dubbel radmatning. Det är detta som ibland kallas småstycken.

Ibland däremot känns det viktigt att

litetschefen eller inköpschefen. När man samlar ledande inköpare inom företaget till möte, kan det sitta folk från en handfull länder runt bordet. Då blir svenskan otillräcklig. Dokumentation, diskussion, umgänge måste hanteras på ett enda språk (engelska). Detta är företagets vardag.

Just på denna punkt skiljer sig näringslivets "civilisationsmönster" från t. ex. HSB, Bostadsstyrelsen, Lantbrukarnas Riksförbund, Dagens Nyheters redaktion – eller Svenska språknämnden. De är arbetsplatser där man kan tala svenska med 90 % av sina arbetskamrater, besökare och kunder, och där brev, rapporter, avtalsförslag, pressmeddelanden, lunchmatsedlar, befattningsbeskrivningar eller födelsedagshyllningar sällan behöver översättas till andra språk.

Givetvis finns gränsfall, dagligen. Under min tid som informationsdirektör vid ISO i Genève höll jag ofta föredrag inför andra internationella organisationer i Genève på något av "mina" officiella språk engelska eller franska. En gång blev jag ombedd att tala vid en konferens vid internationella LO (ILO) – det gällde arbetarskydd. När jag kom dit, fick jag veta att konferensens föredrag simultantolkades till ett tiotal olika språk – däribland svenska. Och arrangörerna tillade: "De svenska delegaterna bli naturligtvis lyckli-

ga om du föreläser på deras modersmål!"

Glad i hågen misslyckades jag fullständigt, och efter några tragglande minuter på svenska tvingades jag nesligen att gå över till engelska. Varför? Jo, jag behärskade (d.v.s. hade läst på) facktermer och annat på mitt arbetspråk, engelskan, men inte på svenska.

För att sammanfatta: Internationaliseringen har helt förändrat näringslivets villkor, och man kan inte vrida utvecklingen tillbaka. Företagets språkval står inte bara (som i IT-världen) mellan engelska och svenska. Oftare gäller det nog att välja mellan "nationell" och "international". En del små/medelstora svenska företag väljer bort det internationella, därför att de inte klarar att hantera främmande språk. Vad de behöver är mer engelska, inte mindre.

Företagen måste kunna kommunicera med hela sin omvärld, inte minst med utländska kunder, leverantörer och anställda. Detta är helt grundläggande.

Ovanstående beskrivning kan förhoppningsvis bidra till förståelsen av företagets arbetssituation – och därmed även bidra till en fortsatt konstruktiv diskussion om företagets språkval. Allt enligt den gamla formeln: "Om du tycker att detta verkar enkelt, så vänta bara tills jag börjar förklara ..."

mer kraftfullt markera att det kommer något helt nytt, och då passar det utmärkt med dubbel radmatning. Det är ju ett normalt sätt att markera stycken, så det passar för normala stycken.

Någon enstaka gång känns övergången så mäktig att den kräver starka medel, och i så fall kan man ta till lite extra, t. ex. med både dubbel radmatning och indrag. Detta kallas storstycken.

Det som gjort små- och storstyckena möjliga är hybridiseringen av två traditioner, den gamla boktryckarnormen och den s.k. systematiska maskinskrivningen (*Skriva på kontor* 1995). Detta är något så nytt i våra texter att vi varken hunnit vänja oss vid variationen eller utvärderat effekterna. Tidskriften *Språkvård* har dock haft en debatt om saken (Josephson 1987 och Strömquist 1988). Motståndarna hävdar att de nya styckemarkörerna tenderar att bli både otydliga och nyckfulla, och att de olika starka markörerna knappast svarar mot ett reellt behov hos skribenterna. Ska man ta parti för innovatorerna, får man erkänna att de nya markeringarna onekligen ger möjlighet till en finare nyansering än den binära regeln stycke/icke-stycke: lite nytt stycke, normalt nytt stycke och ganska mycket nytt stycke.

Problemet är nog att vi måste genomlida en lång tid av anarki innan vi kommer fram till nya konventioner för alla dessa styckemarkörer så att flertalet skribenter och läsare intuitivt förstår vad de har för värde. Sedan kan man förstås fråga sig om den långsiktiga vinsten står i proportion till den kortsiktiga anarkin.

En mer berättigad fråga är om det

måste räcka med en asketisk antingen/eller-regel för amatörskribernerna när proffsen har tillgång till en mer fingradig skala. En blick i den fina världens texter – broschyrer, böcker och tidningar – visar att det förekommer åtskilliga sofistikerade medel för att skapa en fingraderad övergång mellan olika avsnitt: en eller flera tomrader, centrerade asterisker eller andra krumelurer, kapitäl i det nya styckets första ord (ett eller flera) eller anfang som styckets första bokstav. Det finns uppenbarligen ett behov av en fingradering i de flesta sorters texter, men det är ännu så länge bara bland proffsen som det också finns kunskap och tradition att genomföra den under ordnade former. I *Språknämndens Skrivregler* (punkt 8–10) ges dock en del anvisningar för den som vill åstadkomma en mer fingraderad styckeindelning.

Satsradning

Elevtexter, studenttexter och en hel del av yrkeslivets skrivande innehåller ofta meningar av dessa typer:

Detta är en mening, det här är också en mening.

Detta är en mening. Med punkt på slutet, och allting.

Sådana inkongruenser mellan grafisk och syntaktisk mening, s.k. satsradningar respektive meningsfragment, brukar förklaras med skribenternas osäkerhet om skiljeteckensbruket eller om sats- och meningsbegreppet. Men det gäller endast när man talar om amatörskribenter. Det finns också ett mer glamoröst bruk av inkongruenserna. För sanningen är att ingen nu levande skribent – proffs eller

amatör, skicklig eller klantig – är helt oskyldig till brott mot meningsregeln, och åtskilliga brott är mycket lätta att försvara. Rimligen finns en skala från den kräsne stilisten som har absolut gehör för var han ska bryta regeln till den unge eleven som inte kan reglerna alls.

Men om det över huvud taget ska vara meningsfullt att bryta reglerna, måste det också bland meningarna finnas en skala från sådana meningar som absolut måste behandlas enligt regelboken och sådana som ger ett närmast fyrkantigt intryck om de inte specialbehandlas med ett litet chickt regelbrott. Därmed finns det också utrymme för att se försonande drag i även mycket dåliga skribenters texter; vissa satsradningar är bättre än andra. T.o.m. ganska svaga elever uppvisar en viss systematik. Näslund (1981) har funnit att det nästan alltid finns ett uppenbart men underförstått samband mellan satsradade huvudsatser i elevtexter.

Man kan se förklaringen till inkongruenserna i det förhållandet att meningar kan tillmätas mycket olika värde. En normal mening som börjar med stor bokstav och slutar med punkt har en viss status, d.v.s. är viktigare än en fras eller bisats, men mindre viktig än ett stycke. Det betyder att man kan devalvera en syntaktisk mening till lägre rang genom att låta bli att markera den med punkt och stor bokstav, d.v.s. göra den till en del av en annan mening. Och på motsvarande sätt kan man höja statusen hos en fras eller bisats genom att med punkt och stor bokstav markera den som mening.

Punkt och stor bokstav är egentligen bara ett av många medel att finjustera statusen. Rangskillnaden mellan olika avgränsningssignaler framgår av följande

upptrappning av frasen *utan ett ord* till allt mäktigare status, till slut som eget stycke, och nertrappning av meningens ”Det här är också en mening”.

Han reste sig upp och gick utan ett ord.

Han reste sig upp och gick, utan ett ord.

Han reste sig upp och gick – utan ett ord.

Han reste sig upp och gick. Utan ett ord.

Han reste sig upp och gick.

Utan ett ord.

Detta är en mening. Det här är också en mening.

Detta är en mening, och det här är också en mening.

Detta är en mening, det här är också en mening.

Detta är en mening det här är också en mening.

Precis som den fina textvärldens formgivare kan finna många olika medel att fingradera stycken finns det också medel för en medveten stilist att träffa precis rätt i värderingen av en mening eller fras. Annorlunda är det för orutinerade skribenter som inte vågar experimentera med ordföljd, sambandsmarkörer och lågfrekventa, hierarkiskt ordnade gränsmarkeringstecken. För dem får punkt och komma bli styrspek i värderingarna, och då blir språkreglerna binära: mening eller icke-mening. Det är då inte speciellt förvånande om vissa meningar värderas ner och vissa fraser värderas upp så att inkongruenser uppstår. Och precis som beträffande nytt stycke ser sig många språkbrukare alltför insnärjda i ett binärt regelsystem: nytt stycke/ej nytt stycke; ny mening/ej ny mening.

Vi har levat längre bland satsradningar än bland små- och storstycken, och det är kanske anledningen till att förstälsten

är större. Ännu mindre förståelse har vi för nästa typ, särskrivning av sammansatta ord.

Särskrivning

Konventionerna för skrivning av sammansatta ord har varit ytterst växlande i äldre svenska (Pettersson 1988). Men under hela 1900-talet har vi haft regeln att sammansatta ord ska skrivas som ett ord. Det förefaller som stavningen *tvärled* i stället för *tvärled* varit okänd under större delen av 1900-talet. Inte ens i 30-talets beväringssvenska var det särskilt vanligt (Cederblad & Wennerström-Hartman 1940). I 50- och 60-talets läroböcker i modersmålet nämndes feltypen överhuvud taget inte, inte heller i de vanligaste handböckerna i språkriktighet (Wellander 1939 och 1973; Åkermalm 1972). Och i Skolöverstyrelsens standardiserade rättningsmarkeringar för skoluppsatser från samma tid finns varken krumelur eller förkortning för felet. Det dröjde till slutet på 60-talet innan feltypen började uppmärksammas på allvar, men sedan har det gått fort. Under 70-talet seglade den upp som etta bland skrivfel i skolan (Larsson 1984).

Det anmärkningsvärda i denna nyhet är att den avlägsnar skriften från talet genom att den skapar en distinktion som vi inte kan åstadkomma muntligt. Skriftens sammanskrivning av rotmorfem svarar ju mot talets betoning och accent. Dessutom finns det klara morfologiska signaler om vad som är sammansättning och vad som är fras:

Fras

en sjuk syster
flera sjuka systrar

Sammansättning

en sjuksyster
flera sjuksystrar

Man kan alltså inte skylla felet på att skribenterna inte kan göra några för skriftspråket säregna distinktioner. Det är inte någon tvekan om att svenskar i alla åldrar har en klar känsla för vad som är ett sammansatt ord och vad som är fras. Ingen svensk använder fel accent eller kongruensböjer mitt i sammansättning.

Det har kommit många förklaringar till särskrivningar, och de sveper över allt från handstilsvård till metafysik och politik. Vi börjar med de yvigaste förklaringarna. Några tycker att särskrivningsboomen i tid på ett misstänkt sätt sammanfaller med grundskolans genomförande, och andra ser tillväxten av sammansatta ord som man kan göra fel på som en civilisationens förbannelse. Förr klarade sig enkla, rejäla människor med enkla, rejäla ord som *plog*, *ax*, *svärd*, *nål* och *tråd*. Det är först i vår onda tid vi drabbats av sammansättningar som *bankrån*, *sprutnarkoman*, *gatuvåld* och *särskrivning*. Skolan har alltså breddat sitt elevunderlag samtidigt som samhället blivit allt mer komplicerat och därmed fått ett mer utbyggt och mer svårhanterligt ordförråd. Sådana förklaringar är svåra att värdera, och de hamnar sällan på pränt.

En vanligare men uppenbart otillfredsställande förklaring är engelskt inflytande. Den största särskrivande gruppen, nämligen grundskoleelever, är knappast de som är mest mottagliga för inflytande från engelsk text. Men visst kommer en del särskrivningar av typen *blåtand applikationer* översättningsvägen. Det är heller inte sannolikt att lågsta-

dieböckernas bindestreck i sammansatta ord, t. ex. *rodd-båt*, kan ha haft någon större inverkan. Dessa bindestreck har funnits under hela nittonhundratalet och inte haft någon effekt förrän under 60-talet. Det är också tveksamt om slarv vid handskrift kan vara orsaken, för felet delar systematiskt ord i sammansättningsfogen och inte någon annanstans. Samma skäl gör att den nya handstil som introducerades i svenska skolor i början av 70-talet, en halvtexande stil utan bindningstvång mellan alla bokstäver, knappast kan vara annat än en bidragande orsak. Man har också sökt förklaringen i att elever stannar upp mitt i ett ord för att sätta ut diakritiska tecken och sedan fortsätter med ett mellanrum, t. ex. *sno*, *snö*, *snö bollar*. Å andra sidan träffar felet många ord där det inte behövs några diakritiska tecken i förleden. Och man särskriver inte gärna *sö derort* utan snarare *söder ort*.

Man har också skylt på reklamens s.k. vertikala särskrivningar (Eklund 1986):
sko
rea

Dessa är inte så vanliga, men de är tydligt exponerade just där elever rör sig. Men varför skulle just denna reklam vara så smittsam?

Det finns två ambitiösare undersökningar av särskrivningar (Pettersson 1972 och Fransson 1993). I båda ser man en tendens att det framför allt är semantiskt tunga förleder som särskrivs. Substantiviska förleder särskrivs hellre än andra ordklasser och flerstaviga förleder hellre än enstaviga, och lexikaliserade sammansättningar löper mindre risk för särskrivning än produktiva. Sammanfatt-

ningsvis: ju större självständighet förleden har, desto större risk för särskrivning. Ett exempel:

handbalsam
handslag
handlag

Hand ingår i alla tre orden, men det är egentligen bara det första exemplet där man kan vara säker på att det verkligen handlar om händer. Ett *handslag* kan vara en ingången affär, och *handlag* betyder helt enkelt skicklighet, inte nödvändigtvis med händerna. Man kan säga att *hand* har en mycket tydligare roll och större självständighet i det första ordet, och det är också större sannolikhet att det ordet skulle särskrivras: *hand balsam*.

Enligt min uppfattning kan det inte vara fråga om något annat än samma drivkraft som ligger bakom små- och storstyckena och satsradningarna, nämligen ett behov av fler steg än ett antingen/eller. Det räcker inte med att skilja på ord och icke-ord, utan man vill också kunna markera ett morfem som tungvikigare än vanlig förled.

Särskrivningar är, som sagt, inte vilket fel som helst utan tvärtom det vanligaste skrivfelet. De svarar alltså mot hundratusentals svenskers, framför allt svenska elevers, spontana språkkänsla. Skolan arbetar energiskt på att motverka feltypen, men vi ser särskrivna ord även i många texter som skrivits av vuxna. Typen är alltså både vanlig, utbredd och svårutrotad.

Hittills har inte en enda språkvare framträtt till försvar för särskrivningarna. De hänvisar till mängden av möjliga missförstånd och, framför allt, på att skriftens ordbegrepp luckras upp. De vill

ha en perfekt harmoni mellan uppslagsorden i en ordbok och fördelningen av mellanslag i text. Det tycks inte heller finnas några smarta speciallösningar för proffsskribenterna, annat än möjligen att göra prepositionsfras av sammansättningen; proffsen tycks helt enkelt inte känna något behov av att gå utanför den binära ordningen.

Av de tre språkfel som diskuterats i denna artikel är sarskrivningarna den minst accepterade. Det finns mängder av roliga exempel på felaktig sarskrivning: *kassa apparater, rök fritt (!), lever pastejen (?), skär maskin, tvär förbindelse, kort köp, snabb matning*. I själva verket tycks de flesta vara skrivbordskonstruktioner, och risken för riktiga missförstånd torde vara liten. Språkvårdarnas missnöje har nog sin grund i systemförsvaret: ett ord – ett mellanslag.

Tendens att motarbeta?

Unga och oerfarna skribenter har svårt att klara sig med binära regler för vad som är stycke, ord, mening respektive icke-stycke, sammansättningsled och fras. De vill vara mer nyanserade och griper efter fler skalsteg. Att tro sig förstå drivkrafterna bakom de nya skribentvagnorna är dock inte detsamma som att acceptera och tillåta.

Det finns mängder av praktiska skäl mot de nya bruken, inte minst behovet av att få datorer att känna igen viktiga språkliga enheter som ord, meningar och stycken. Men det är också en fråga om stora och viktiga traditionsbrott som allvarligt förändrar texters karaktär.

Om man antar att strävan mot nyansering är drivkraften slipper man dock ifrån en alltigenom negativ hållning till

språkbruket. Det är ju inte trottighet som ligger bakom utan tvärtom en vilja att tänja regler som uppfattas som för trånga. Det ger också en pedagogisk öppning. Utmaningen blir att visa elever och andra osäkra skribenter vad som kan åstadkommas inom regelverkets ram.

Litteratur

Cederblad, C. & Wennerström-Hartmann, E. (1940), *Beväringssvenska*. Natur och Kultur.

Eklund, B. (1986), Om sarskrivning av sammansatta ord. *Språkvård* 1986:2.

Fransson, D. (1993), En brun hårig flicka. *Språkvård* 1993:3.

Josephson, O. (1987), Småstycken och storstycken. *Språkvård* 1987:3.

Larsson, K. (1984), *Skrivförmåga*. Liber.

Melin, L. (1997), Desktop åt folket. *Svenska i IT-samhället*. O. Josephson, red. Hallgren & Fallgren 1997.

Näslund, H. (1981), *Satsradningar i svenskt elevspråk*. FUMS Rapport nr 95. Uppsala universitet 1981.

Pettersson, G. (1988), Fanns det skrivregler 1734? *Sagt och skrivet. Festskrift till David Kornhall*. Institutionen för nordiska språk. Lund.

Pettersson, I. (1972), *Sarskrivning. Analys av ett språkfel*. Trebetygsuppsats. Institutionen för nordiska språk. Lund.

Skriva på kontor (1995), En SIS-STG-publication utgiven av SIS.

Strömquist, S. (1988), Om styckemarkering. *Språkvård* 1988:1.

Svenska skrivregler utgivna av Svenska språknämnden (2000). Liber. Stockholm.

Teleman, U. (2000), Grammatiken och språknormerna. *Språkvård* 2000:4.

Wellander, Erik (1939 och 1973), *Riktig svenska*. Norstedts resp. Esselte Studium.

Åkermalm, Åke (1972), *Modern svenska*. Liber Läromedel.

Noterat

Margareta Westmans minne

Insamlingen till Margareta Westmans minne har nu avslutats. Den har givit 95 784 kronor. Språknämndens styrelse har beslutat att använda större delen av summan till att bekosta utgivningen av en bok med ett tjugotal av Margareta Westmans intressantaste och roligaste uppsatser genom åren. En mindre del av det insamlade beloppet ska stödja utgivningen av en antologi om konkurrensen mellan svenska och engelska inom olika samhällsområden, en fråga som upptog Margareta Westman mycket de senaste åren. Båda böckerna kommer ut under 2001.

Bidragsgivare fram till den 5 oktober redovisades i *Språkvård* 3/00. Därefter har nedanstående personer och institutioner sänt in ett belopp. Vi tackar varmt för de generösa gåvorna!

Arne Vannevik, Palle Westman, Carl-Johan och Gun Nygren, Sverker Bengtsson, Judith Chrystal, Eva Martins, Per-Olof Johansson, Birgitta Blom, Susanne Sznajderman-Rytz, Krister Koch, Ingrid Nettervik, Britt Gunnarsson, Gertrud Pettersson, Åke Livstedt, Anders Ljunggren, Barbro Allardt Ljunggren, Johan Rosenberg, Örjan Lindberger, Barbro Johnsen, Benny Brodda, Karin Öhman, Gunnel Melchers, Anna-Lena Gemming, Margareta Svahn, Olle Millgård, Lars Cleve, Gunilla Rising Hintz, Göran Agardh. Institutionen för nordiska språk vid Göteborgs universitet, Nordbanken portföljförvaltning, Stiftelsen Bokförlaget Natur och Kultur.

Forskningspengar

Svenska språknämnden utlyser ett anslag

på 70 000 ur Fonden för forskning i modern svenska. Pengarna kan sökas av såväl disputerade som odisputerade forskare. Ansökan kan gälla i princip vilken forskningsuppgift som helst inom modern svenska, men som exempel på forskningsområden kan nämnas: förändringar i samtida svenskt språkbruk, språkvård och svenska i skolan, språkvård i ett mångspråkigt Sverige, svenska språket i IT-samhället, förhållandet mellan svenska och engelska inom olika samhällsområden.

Svenska Akademien beslutar om utdelningen ur fonden efter förslag från Språknämndens styrelse. Beloppet kan fördelas på flera ansökningar.

Med ansökan ska följa en kortare projektpresentation som preciserar frågeställningen, motiverar uppgiften (praktiskt, teoretiskt eller båda), ger en teoretisk bakgrund, beskriver den planerade metoden och ger en tidsplan (framför allt vill vi veta när och hur projektet kommer att avrapporteras).

Intresseanmälan med projektpresentation kan skickas till Svenska språknämnden, Box 20057, 104 60 Stockholm. Den ska vara inne senast 2 april.

Olle Josephson

Sämre med engelska

Svenska gymnasister som har största delen av sin undervisning på engelska skriver sämre svenska. De gör fler fel än motsvarande elevgrupper som undervisas på svenska. Det visar en undersökning av Lovisa Alvtörn, student i nordiska språk i Lund. För denna studie har nu Lovisa Alvtörn belönats med Språkvårdssamfundets stipendium till studenter och doktorander som undersöker hur svens-

kan utvecklas inom områden där den måste konkurrera med främmande språk. Stipendiesumman är 3 000 kronor. Lovisa Alvtörn har lovat att presentera sina resultat i ett kommande nummer av Språkvård.

Olle Josephson

Rättelser

Förra numret av Språkvård innehöll alltför många fel. Vi ska här bara rätta de allra mest pinsamma:

På sidan 14 fick ordet *qigong* galen stavning i rubriken; vi upprepar den inte nu. På samma sida stod det på översta raden i högerspalten *kalkvarning* i stället för *halkvarning*. I ingressen på sidan 32 presenterades Peter Sjögren som *företagskonsult* i stället för det korrekta *förlagskonsult*. Annat att förtiga. Vi ber alla läsare, och särskilt Peter Sjögren, om ursäkt.

Labov, kvinnorna och Stockholm

Amerikanen William Labov är den moderna språksociologins största namn alltsedan 1960-talsundersökningarna om klassmässig och etnisk skiktning i New York-dialekten (t.ex. *Language in the inner city*, 1972). Han sammanfattade 1994 trettio års forskning om ljudförändringar i monumentalverket *Principles of linguistic change. Internal factors* (Språkförändringsprinciper. Inre orsaker). I januari i år kom ett nytt monumentalverk, *Principles of linguistic change. Social factors* (Samhälleliga orsaker).

Labov behandlar bara ljudförändringar, i huvudsak förskjutningar i uttalet av vokaler. Han håller sig också till språk som inte är utsatta för stark påverkan utifrån. Det kan verka som en snäv syn på

språkförändringar. Men Labov har goda motiv. Att ordförråd, meningsbyggnad och samtalsmönster ändras, kan vi ofta förklara med nya uttrycksbehov. Men ett öppnare ö-ljud – för att ta en pågående vokalförskjutning i stora delar av Sverige – är knappast en kommunikativ vinst. Ingen önskar ljudförändringar, ändå är de oundvikliga.

Labov finner gätans lösning bland utåtriktade, stridbara, ansvarsfulla, högt respekterade yngre medelålders kvinnor i övre arbetarklass eller lägre medelklass. Vi ändrar inte uttal därför att vi tar efter överklassen eller etermediekändisar, eller därför att slarviga ungdomar inte orkar artikulera. Nej, det är de rejälaste av alla människor som i ett slags omedveten upprorslusta tänjer lite på uttalet och initierar förskjutningarna.

Som en ursinnigt envis privatdetektiv jagar Labov språkförändringens källa med hjälp av både omfattande statistik och djupundersökningar långt in i de sociala nätverken. Philadelphia är valplatsen, eftersom Labov i huvudsak sammanfattar tjuo års undersökningar av Philadelphiaspråk. I kapitel 12 har han efter 400 sidor tagit sig fram till ingående personporträtt av pionjärerna: Celeste S., Teresa M., Meg Kendell och andra. Resultaten underbyggs med jämförelser med undersökningar från Belfast, Vancouver, Kairo och många andra ställen.

Någon gång slumrar dock även Labov. I noten på s. 499 säger han sig av den svenska språkforskaren Ulla-Britt Kotsinas ha fått reda på att *i* övergår till tonlös frikativa i stockholmskan (d.v.s. ett väs-ljud som *s* eller *sj*). Visst finns det extrema varianter av s.k. Lidingö-*i*, men inte kan det bara bli ett tonlöst väsande?

Språkvård agnade sig åt uppsökande journalistik och kontaktade Ulla-Britt Kotsinas för kort kommentar: ”Inte tonlös, men tonande. Och inte i Stockholm i sin helhet förstås.”

Olle Josephson

Om importord

Helge Sandøys cirka 300 sidor tjocka bok *Lånte fjører eller bunad?* Om importord i norsk (Oslo 2000) är en ambitiös och grundläggande diskussion av problematiken kring ordimport.

Termen *importord* används som en övergripande benämning för *lånord* (d.v.s. till språksystemet helt anpassade importord) och *främmande ord* (d.v.s. till språksystemet icke helt anpassade importord). När ett främmande ord integreras i språksystemet formmässigt – morfologiskt, ortografiskt och fonologiskt – och lexikalt, glider det över till kategorin lånord: i stället för att tillhöra de lånta fjödarrarna (t.ex. *chauffeur*) blir ordet en del av ”bunaden” – ’folkdräkten’, ’nationaldräkten’ (t.ex. *sjåfør*).

Som framgår av bokens titel skriver Sandøy utifrån norska förhållanden, men boken innehåller ändå ganska mycket som äger allmän tillämpning, framför allt på närbesläktade språk, t.ex. svenskan. Det ingår för övrigt också en tiosidig redogörelse för vilken praxis som råder när det gäller hanteringen av importord inom andra språk.

Sandøy tar utförligt upp olika normeringsaspekter som är viktiga att beakta i språkvårdssammanhang, bl.a. granskar han argumenten för och emot en anpassning. Han behandlar även importordens funktion i språket. På drygt tjuo sidor beskrivs vidare de psykologiska

mekanismerna bakom importorden och språkbrukares olika attityder till orden.

Boken som i första hand är avsedd för ungdomsskolans norsklärare kan rekommenderas till många andra kategorier av läsare.

Claes Garlén

Skriva med datorn

De flesta av oss skriver numera med datorn. En av de viktigaste följderna är att vi tvingas bli amatörfografiker. Vi måste ta ställning till typsnitt, spaltbredd, typstorlek, rak eller ojämn högermarginal, fetstil eller kursiv, rubriktäthet och en mängd andra frågor. Goda råd finns till en del i Språknämndens *Svenska skrivregler* (s. 23–28), men vi vet ändå på tok för lite om olika slags grafiska arrangemang och hur de fungerar för läsaren.

Betydligt mer får man veta i den flitige Stockholmsdocenten Lars Melins nyutkomna bok, *Språk som syns* (Uppsala 2000). Denna lättlästa och mycket användbara bok består av två delar. På de första hundra sidorna går Melin igenom hur olika normer växt fram det senaste årtiondet för skrivtecken, faktarutor, tonplattor, logotyper, s.k. lexivisioner m.m. Ren beskrivning blandas med nästan alltid förnuftiga rekommendationer, och Melin är förtjänstfullt noga med att lyfta fram samspelet mellan grafisk form och språk. Därefter följer femtio sidor som redogör för en serie test där Melin prövat hur den grafiska formen påverkar läsbarheten. Resultaten är inte entydiga; det är inte så enkelt att fler ingresser, bilder, faktarutor och infällda citat alltid gör texten lättare att läsa och komma ihåg.

Språk som syns är en viktig bok. Den kommer i rätt tid – seriös språkvård

masse 1 dag också vara textvard. Den har publicerats som nummer 31 i Språkvårdssamfundets utmärkta skriftserie Ord och stil. För 150 kronor, som betalas till pg 57 86 13-2, blir man medlem i samfundet och får årsboken. I annat fall kan man beställa den från Swedish Science Press, Box 118, 751 04 Uppsala.

Olle Josephson

IT-texter

Datorerna har fått teknik och humaniora att mötas på ett nytt sätt. Det framgår av det trehundraasidega nummer 2–3/2000 av tidskriften *Human IT*, där textforskare och språkvetare presenterar ny forskning om de texter som möter i datorerna. Bland de elva artiklarna kan nämnas: Anna-Malin Karlsson och Per Ledin: ”Cyber, hyper och multi: några reflektioner kring IT-ålderns textbegrepp”; Jonas Carlquist: ”Att läsa ett dataspel. Om digitaliserade roller som berättelser”; Ola Karlsson: ”Måste du snart tala engelska med kylskåpet?”; Charlotte Wallberg: ”Almqvist och Ibsen på webben – två metoder för elektronisk publicering”.

Human IT ges ut av högskolan i Borås och kan beställas på adressen Bibliotekshögskolan/Biblioteks- och informationsvetenskap, 501 09 Borås.

Olle Josephson

Utebliven folkstorm

Det 27 januari intervjuades danske statsminister Paul Nyrup Rasmussen i Ekots lördagsintervju. Det inte är varje dag man får höra så mycket danska i radio, och man kunde därför vänta att klagomuren på Sveriges radio skulle bli nedringd. Icke så. Inte ett samtal kom. Visst gjorde Rasmussen en viss anpassning av sitt språk,

t.ex. med *mycket* i stället för *meget*, men för det mesta talade han ren och oförfalskad danska. Situationen kan sägas vara särdeles gynnsam: intressant person som ansträngde sig att tala begripligt, populärt program, pålästa journalister. Men man kan önska att man oftare fick höra danska i svensk radio och tv. Ju mer vi svenskar hör danska, desto bättre blir vi. Språkförståelse är inget statiskt tillstånd.

Birgitta Lindgren

SAS, Finnair, Nokia

Webbplatsen för det skandinaviska flygbolaget SAS är så gott som uteslutande på engelska. Det finns några snuttar svensk-språkig information om specialerbjudanden – fast då förstås under rubriken ”News and offers”. Enligt talesmän för bolaget har man inte råd att översätta till svenska varje gång något ändras.

Konkurrenten Finnair har det tydligen bättre ställt. På detta finska bolags webbplats kan kunderna välja mellan republikens två officiella språk finska och svenska samt nutidens lingua franca – engelska. Bolaget har också webbplats på danska. Det (än så länge) svenska företaget Ericsson marknadsför sig på Internet enbart på engelska. Gissa hur det finska Nokia gör? Jovisst, man resonerar tydligen som Finnair: folk gillar att få information på sitt eget språk, låt oss därför informera svenskar på svenska. Hyvä Suomi! Heja Finland!

Birgitta Lindgren

Norge tänker om

Norsk språkvård har länge haft som sin kanske viktigaste uppgift att ge råd och regler för vilka ordformer som ska användas på nynorska och bokmål i

skrift. Granskningen av ordformer i läroböcker har präglat en stor del av arbetet för Norsk språkråd, Språknämndens norska systerorganisation.

På Norsk språkråds årsmöte den 1–2 februari märktes dock en tydlig omorientering. Dels presenterades storstilade planer för vad som kallas *språkvern* och *språkstyrking*, d.v.s. åtgärder för att försvara och stärka norskans ställning gentemot engelskan inom arbetsliv, högre utbildning, ungdomskultur och andra områden.

Dels lade man fram ännu mer storstilade planer för det som norrmän förkortar *IKT* och vi *IT*. Till en kostnad av 50–100 miljoner vill man bygga en nationell språkbank. Ordböcker, ordlistor, språkkontrollprogram, översättningsredskap och stora samlingar av både talad och skriven norska ska bli gratis tillgängliga i elektronisk form för alla som bor i Norge. Här tycks svensk språkvård ha en del att lära.

Olle Josephson

Europeiska språkvårdsgräl

I december förra året höll språkvårdare från Europa konferens i Mannheim. De skandinaviska språknämnderna representerades av ordföranden i Nordiska språkrådet, danska Inge-Lise Pedersen. Konferensens viktigaste resultat var att den tydliggjorde europeisk splittring. Förenklat kan man tala om två språkvårdsläger.

I ena lägret fanns de nordiska länderna, Nederländerna och Grekland, d.v.s. företrädare för mindre nationalspråk. De förespråkade språklig mångfald. Inte bara de egna nationalspråken ska främjas utan också minoritetsspråk som samiska eller frisiska, liksom invandrarspråk. Dialekterna bör få ett rejält utrymme, och det är önskvärt att skriftspråket inte avlägsnar sig alltför mycket från talet.

I det andra lägret fanns spanska, franska och italienska språkvårdare. För dem innebar språklig mångfald främst att stora europeiska språk som franska, spanska, italienska och tyska inte skulle trängas ut av engelskan. De värnade främst om standardnormen i sina språk, utan större omtanke om dialekt eller minoritetsspråk.

Mittemellan dessa läger befann sig tyskarna. (Inga företrädare för engelsktalande länder eller Östeuropa deltog.) Men tyska försök att samla konferensen kring en resolution om gemensam europeisk språkpolitik gick i stöpet.

Det ska man nog vara glad för. Europeisk språkvård behöver ingen överstatlighet. Erfarenhetsutbyte och gemensamma forsknings-, ordboks-, terminologi- och översättningsprojekt är däremot önskvärt. Det är den nordiska modellen som fungerat hyggligt i femtio år.

Olle Josephson

Register till Språkvård 2000

Författarregister

- Allén, Sture & Sven-Göran Malmgren: Rimlig användning av *orimlig?* 2000:1
- Arnstad, Maria: SAG, det är en grammatik för både tal och skrift, eller? 2000:2
- Berg, Sture & Martin Gellerstam: Ord, ordled och avstavning i SAOL. 2000:3
- Berg, Sture & Sven-Göran Malmgren: På upptäcktsfärd i PAROLE-korpusen. 2000:4
- Bodegård, Anders: *Och och och*. 2000:1
- Brylla, Eva: Ny namnlängd 2001. 2000:4
- Bälter, Olle: Att bli herre över e-posten. 2000:4
- Dahl, Östen: Ett av världens bäst beskrivna språk. 2000:2
- Einarsson, Jan: Mobilister och nallar. 2000:1
- Ewerth, Sten: Satsradning och propositionella aktanter. 2000:2
- Fries, Ingegerd: Se över Nya testamentet!. 2000:3
- Hellberg, Staffan: Talspråksgrammatik. 2000:4
- Josephson, Olle: Arbetslivets språkval. 2000:4
- Josephson, Olle: God och dålig språkvård. 2000:2
- Josephson, Olle: Samhällsbärande språk. 2000:2
- Josephson, Olle: Sju böcker om språk. 2000:4
- Josephson, Olle: Textmönster och invandrare. 2000:2
- Karlsson, Ola: Råd för webbskrivande. 2000:2
- Lundbladh, Carl-Erik: Ord- och ordleds-identifiering i SAOL. 2000:1
- Lundbladh, Carl-Erik: Replik. 2000:3
- Löfvendahl, Bo: Dagstidningarna och akademigrammatiken. 2000:2
- Moberg, Lena: Några nyare ord i svenskan. 2000:1
- Palm, Helena: Svenska biotermgruppen. 2000:1
- Sjögren, Peter: Ord med nya och gamla vingar. 2000:4
- Svanberg, Peter: Datorer och teckenvård. 2000:3
- Teleman, Ulf: Grammatiken och språknormerna. 2000:4
- Teleman, Ulf: Margareta Westman i vårt minne. 2000:3
- Westman, Margareta: Språket lever. 2000:3
- Josephson, Olle: Utredningsnytt. 2000:4, s. 49
- Karlsson, Ola: @ ingen latinsk ligatur. 2000:4, s. 47
- Karlsson, Ola: För amatörlayoutaren. 2000:2, s. 36
- Lindgren, Birgitta: Europeiska språket 2001. 2000:3, s. 30
- Lindgren, Birgitta: Finska, svenska eller engelska?. 2000:3, s. 32
- Lindgren, Birgitta: Grönländskt. 2000:3, s. 30
- Lindgren, Birgitta: Mista det omistliga?. 2000:4, s. 46
- Lindgren, Birgitta: Nordiskt klarspråk. 2000:4, s. 46
- Lindgren, Birgitta: Språk och kabel-tv. 2000:2, s. 36
- Rättelse. 2000:2, s. 36
- Fredrik Lindström: *Världens dåligaste språk* (Bonniers, 2000), 2000:4, s. 39
- Lars Melin: *Människan och skriften* (Norstedts ordbok, 2000). 2000:4, s. 38
- Mikael Reuter & Charlotta af Hällström: *Finlandssvensk ordbok* (Schildts förlag, 2000). 2000:3, s. 32
- Siv Strömquist: *Språkfrågor* (Gleerups, 2000). 2000:4, s. 40
- Svenska Akademiens grammatik* (Norstedts, 2000). 2000:2
- Svenskan som EU-språk* (Hallgren & Fallgren, 2000). 2000:4, s. 37

Osignerade artiklar

- Margareta Westman avliden. 2000:3
- Margareta Westmans minne. 2000:3, s. 33
- Nyordsboken 2000. 2000:3
- Språkvårdssamfundets stipendium. 2000:1
- Svenska språknämndens jubileumsfond. 2000:1

Recensioner och korta anmälningar

- Lars-Gunnar Andersson: *Vi säger så* (Norstedts ordbok, 2000). 2000:4, s. 40
- Östen Dahl: *Språkets enhet och mångfald* (Studentlitteratur, 2000). 2000:4, s. 42
- Catharina Grünbaum: *I sällskap med språket* (Bokförlaget DN, 2000). 2000:4, s. 40
- Birgitta Helsing, Magdalena Hellquist & Anders Hallengren: *Bevingat: från Adam och Eva till Öväntat besök* (Bonniers, 2000). 2000:4, s. 32

Register över ord, uttryck och behandlade ämnen

- (Med kursiv anges behandlade ämnen)
- @ 2000:4, s. 47
- aborigin 2000:2, s. 31
- ageism 2000:2, s. 29
- allsköns 2000:3, s. 21
- arbetsliv och språk* 2000:4, s. 3
- ASCII 2000:3, s. 9
- australisk urinvånare 2000:2, s. 31
- avstävning* 2000:1, s. 6; 2000:3, s. 23, 26
- benchmark, benchmarking 2000:1, s. 33
- bevingade ord* 2000:4, s.32
- bilingval undervisning* 2000:2, s. 33
- bilpool 2000:1, s. 16
- bokstavs barn 2000:1, s. 16
- bredband 2000:1, s. 16
- callcenter 2000:1, s. 17
- charrette 2000:1, s. 17
- chinchilla 2000:3, s. 16
- cigarill, cigarillo 2000:3, s. 16
- container 2000:4, s.26
- defilera förbi 2000:3, s. 15
- demokratiminister 2000:1, s. 18
- dubbelsupinum* 2000:4, s.28
- e-brev* 2000:2, s. 4; 2000:4, s. 4
- e-post* 2000:2, s. 4; 2000:4, s. 4
- edsöre 2000:3, s. 21
- ekodukt 2000:1, s. 18
- eneuromynt 2000:4, s. 15
- ensalongsbioGRAF 2000:4, s. 13
- EU-moped 2000:1, s. 18
- EU-svenska* 2000:4, s. 37
- Europeiska språkåret* 2000:3, s. 30
- Everyday 2000:3, s. 30
- falun gong 2000:1, s. 19
- femeurosedel 2000:4, s. 15
- filmstad 2000:4, s. 13
- fjärris 2000:1, s. 19
- fler, flera 2000:2, s. 30
- flersalongsbioGRAF 2000:4, s. 13
- fortfarande inte 2000:3, s. 16
- franska rivieran 2000:2, s. 30
- främmande språk* 2000:2, s. 34
- funktionalitet 2000:2, s. 27
- furbee, furby 2000:1, s. 19
- få 2000:3, s. 7
- förintelsen, Förintelsen 2000:2, s. 28
- gem 2000:1, s. 25
- gendopning 2000:1, s. 19
- gerilla 2000:3, s. 16
- grammatik för talspråk* 2000:2, s. 19; 2000:4, s. 43
- grammatisk sökning* 2000:4, s.28
- guerilla 2000:3, s. 16
- gör-det-själv-sats 2000:2, s. 32
- harmoniera 2000:4, s. 14
- harmonisera 2000:4, s. 14
- hjärna 2000:4, s. 13
- HomO 2000:1, s. 19
- hårvårdskit 2000:2, s. 31
- högprofilerad 2000:1, s. 20
- identitetsresa 2000:1, s. 20
- identitetsstöld 2000:1, s. 20
- idéspruta 2000:4, s. 13
- justerare 2000:2, s. 30
- justeringsman 2000:2, s. 30
- justeringsperson 2000:2, s. 30
- kit, kitt 2000:2, s. 31
- klarspråk 2000:4, s. 46
- Klarspraksgruppen* 2000:4, s. 46
- klassmorfar 2000:1, s. 20
- klassresa 2000:4, s.26
- kommer (att) 2000:4, s.26
- kontrafaktisk 2000:1, s. 20
- korpus* 2000:4, s.26
- kvintilera 2000:1, s. 25
- land- (*i ssg*) 2000:4, s. 15
- landställe 2000:4, s. 15
- lant- (*i ssg*) 2000:4, s. 15
- lantställe 2000:4, s. 15
- lexikal sökning* 2000:4, s.28
- lågvinstvarning 2000:4, s. 14
- Mallorca 2000:3, s. 16
- megaplexbioGRAF 2000:4, s. 13
- menlösa barns dag 2000:4, s. 11
- mer, mera 2000:2, s. 30
- millenniebugg 2000:1, s. 21
- moped 2000:1, s. 25
- mot 2000:3, s. 16
- multibio, multibioGRAF 2000:4, s. 13
- måttstock 2000:1, s. 33
- name dropping 2000:2, s. 27
- namnlängd* 2000:4, s. 8
- Namnlängdskommittén* 2000:4, s. 12
- namnsläppning 2000:2, s. 27
- nollvision 2000:4, s. 13
- norm 2000:1, s. 33
- Nya testamentet 2000:3, s. 27
- nyckeltal 2000:1, s. 33
- nyckeltalsmätning 2000:1, s. 33
- nyckeltalsparameter 2000:1, s. 33
- och 2000:1, s. 3
- ordledsuppdelning* 2000:1, s. 6; 2000:3, s. 20, 24
- paella 2000:3, s. 16
- PAROLE-korpusen* 2000:4, s. 26
- person 2000:2, s. 30
- prestandajämförelse 2000:1, s. 33
- qigong 2000:4, s. 14
- quorn 2000:1, s. 21
- rengöringskit 2000:2, s. 31
- rivieran, Rivieran 2000:2, s. 30
- samsynsman 2000:1, s. 21
- sanserif 2000:2, s. 27
- serif, seriff 2000:2, s. 27
- Sevilla 2000:3, s. 16
- singelbio(gRAF) 2000:4, s. 13
- sjuknärvaro 2000:1, s. 21
- skräppost 2000:1, s. 22
- slags 2000:4, s.28
- slåss mot väderkvarnar 2000:3, s. 15
- släppa namn 2000:2, s. 27
- smärre 2000:3, s. 17
- snabel-a 2000:4, s. 47
- spam 2000:1, s. 22
- spamma 2000:1, s. 22
- spammare 2000:1, s. 22
- spamning 2000:1, s. 22
- språk och arbetsliv* 2000:4, s. 3
- Stockholm News 2000:3, s. 30
- stor och liten bokstav (i namn på utländska partier)* 2000:2, s. 28
- strö namn 2000:2, s. 27
- svensk- (*i ssg*) 2000:4, s. 16
- Svenska biotermgruppen* 2000:1, s. 15
- svenskan som EU-språk* 2000:4, s. 37
- svensksäld 2000:4, s. 16
- Sverige- (*i ssg*) 2000:4, s. 16
- Sverigesäld 2000:4, s. 16
- sälj 2000:1, s. 22
- taichi 2000:4, s. 14
- taiji 2000:4, s. 14
- talspraksgrammatik* 2000:2, s. 19; 2000:4, s. 43
- tanke medja 2000:4, s. 13
- teckenuppsättning för dator* 2000:3, s. 9
- teletjänstcentral 2000:1, s. 22
- think tank 2000:4, s. 13
- tifo 2000:1, s. 22
- tiotaggare 2000:1, s. 23
- tortilla 2000:3, s. 16
- urbefolkning 2000:2, s. 31
- urinvånare 2000:2, s. 31
- ursprungsbefolkning 2000:2, s. 31
- ursprungsfolk 2000:2, s. 31
- utredningsgrupp 2000:4, s. 13
- utvecklingsgrupp 2000:4, s. 13
- wap, WAP 2000:1, s. 23
- wapteknik 2000:1, s. 23
- waptelefon 2000:1, s. 24
- webbskrivande* 2000:2, s. 4
- webbtexter* 2000:2, s. 4
- verksamhetsjämförelse 2000:1, s. 33
- vinstvarning 2000:4, s. 14
- Volvo 2000:4, s. 48
- wraps 2000:1, s. 24
- väderkvarn 2000:3, s. 15
- vända på en femöring 2000:1, s. 33
- vända på en slant 2000:1, s. 33; 2000:2, s. 36
- värnlösa barns dag 2000:4, s. 11
- yngridiskriminering 2000:2, s. 29
- å, ä, ö *i e-postadress* 2000:3, s. 9
- ålderism 2000:2, s. 29
- åldersdiskriminering 2000:2, s. 29
- åldersrasism 2000:2, s. 29
- åldrediskriminering 2000:2, s. 29
- aldreombudsman 2000:1, s. 24
- ännu inte 2000:3, s. 16
- Öresundsbron 2000:2, s. 29
- överlevnadskit 2000:2, s. 31

Svenska språknämnden

Svenska språknämnden är sammansatt av representanter för olika organisationer med intresse för svenska språket och svensk språkvård. Ordförande är professor Mats Thelander och sekreterare docent Olle Josephson, tillika föreståndare för sekretariatet.

Nämnden har till uppgift att följa det svenska språkets utveckling i tal och skrift och att bedriva språkvård. I samarbete med de övriga språknämnderna i Norden verkar nämnden för att bevara och stärka den nordiska språkgemenskapen.

Det dagliga arbetet utförs vid nämndens sekretariat av tio personer, varav sju språkvetare. Arbetet består i att bedriva viss forsk-

ning, att ge råd i språkfrågor åt myndigheter, företag och enskilda, att granska texter, att medverka i konferenser och kurser, att utarbeta ordböcker och språkliga handledningar, att redigera skriftserien och tidskriften Språkvård.

Nämndens skriftserie omfattar för närvarande 83 nummer. I ordboksserien har hittills utkommit en dansk-svensk ordbok, en etymologisk ordbok, en svensk handordbok, en skolordlista (utgiven gemensamt med Svenska Akademien), en ordbok över nyord i svenskan, en lista över svenska ortnamn (utgiven gemensamt med Lantmäteriverket), en norsk-svensk ordbok och en skandinavisk ordbok.

Språkvård

37:e årgången ISSN 0038-8440

Redaktör och ansvarig utgivare:

Olle Josephson

Redaktionssekreterare:

Lena Moberg

Annonser i Språkvård: 08-442 42 00

Prenumerationspris för år 2001 (4 nummer)
vid prenumeration direkt hos nämnden:
för privatpersoner 107 kr + porto (125)
för företag och övriga 132 kr + porto (150)

Prenumeration genom expeditionen

Redaktion och expedition:

Svenska språknämnden

Box 20057, 104 60 Stockholm

tfn 08-442 42 00, fax 08-442 42 15

e-post: info@spraknamnden.se

Språknämnden på Internet:

<http://www.spraknamnden.se>

Telefonrådgivning (vard. 09.00–12.00):

08-442 42 10

Tryck: Berlings Skogs, Trelleborg 2001